МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ ІНСТИТУТ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ТА ПСИХОТЕРАПІЇ

Кафедра клінічної психології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему:

Чинники комунікативної компетентності студентів-юристів

Виконала:
студентка 2-го курсу групи ПМ - 213
спеціальності 053 Психологія
освітньо-професійна програма Клінічна психологія

Хмельницька Людмила Олександрівна

(прізвище, ім'я, по батькові)

Науковий керівник:

к.психол.н.
(наукова ступінь, вчене звання)

Пономарьова Вікторія Костянтинівна

(прізвище, ім'я, по батькові)

Робота рекомендована до захисту
рішенням кафедри клінічної психології

Протокол № ____ від «____» червня 2023р.

Зав. кафедри _____д.психол.н.,с.н.с. Лисенко Ірина Павлівна
підпис (наукова ступінь, вчене звання ,прізвище, ім'я, по батькові)

Київ – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП 3

РОЗДІЛ 1. Теоритичні засади вивчення комунікативної компетентності особистості

1.1. Теоретичні підходи до визначення сутності феномену «комунікативна компетентність» в психології 9

1.2. Особливості формування комунікативної компетентності 21

1.3. Психологічні особливості професійної діяльності майбутнього юриста 28

Висновки до першого розділу 34

РОЗДІЛ 2. Емпіричне дослідження комунікативної компетентності студентів-юристів

2.1. Підходи до дослідження комунікатисної компетентності …….37

2.2. Організація та проведення дослідження……..46

2.3 Аналіз та інтерпретація отриманих результатів. …….52

Висновки до другого розділу 55

РОЗДІЛ 3. Розвиток комунікативної компетенції психологічними засобами

3.1. Підходи до роботи психологів з проблемою комунікативної компетентності 58

3.2. Програма розвитку комунікативної компетентності для студентів-юристів. 65

3.3. Аналіз ефективності запропонованої програми.....76

Висновки до третього розділу.....80

ВИСНОВКИ 83

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....88

ДОДАТКИ 98

ВСТУП

Актуальність проблеми дослідження комунікативної компетентності випливає з наступних факторів.

Глобалізація та міжкультурна взаємодія: у світі, де спілкування між представниками різних культур та націй стає все більш поширеним, важливо мати високу комунікативну компетентність для успішної взаємодії та вирішення конфліктів. Зміни в освітній системі: впровадження компетентнісного підходу у вищу освіту вимагає розвитку ключових компетентностей, включаючи комунікативну компетентність. Здатність ефективно спілкуватися стає необхідною для студентів під час навчального процесу та майбутньої професійної діяльності. Спілкування в цифровому світі: зростання використання цифрових технологій і соціальних мереж змінює способи комунікації. Вміння ефективно використовувати цифрові засоби комунікації стає важливим для особистого, академічного та професійного успіху. Розвиток кар'єри: комунікативна компетентність є ключовою умінням для успіху в багатьох професіях. Вміння встановлювати контакти з колегами, клієнтами та співрозмовниками, ефективно представляти ідеї та переконувати є важливими компетенціями для кар'єрного зростання. Соціальна взаємодія та конфліктологія: у суспільстві виникають різноманітні виклики та конфлікти, які вимагають вміння ефективно спілкуватися та розуміти інші точки зору.

У сучасному суспільстві комунікативна компетентність є ключовим фактором успіху в будь-якій сфері діяльності. Здатність ефективно спілкуватися, розуміти та бути зрозумілим для інших людей є необхідною як у професійному, так і у особистому житті.

Коли соціальна та економічна сфери постійно змінюються та ускладнюються, фахівці повинні мати високий рівень комунікативної компетентності, щоб ефективно взаємодіяти з колегами, клієнтами,

партнерами та іншими зацікавленими сторонами. Комунікативна компетентність допомагає встановлювати позитивні взаємини, вирішувати конфлікти, обмінюватися ідеями та інформацією, а також ефективно сприймати та передавати повідомлення.

Крім того, успішне спілкування є основою для будь-якої професійної діяльності, будь то керівництво, продажі, маркетинг, консультування чи будь-яка інша сфера. Вміння переконувати, вислуховувати, встановлювати довіру та спілкуватися з різними групами людей стає дорогоцінним активом у сучасному професійному світі. Таким чином, розвиток комунікативної компетентності є важливим завданням для кожної особистості, яка прагне досягти успіху в будь-якій сфері діяльності. Постійне вдосконалення комунікативних навичок та усвідомлення їх важливості сприяють як професійному зростанню, так і покращенню особистого життя.

Формування комунікативної компетентності у майбутніх фахівців галузі права дійсно є ключовим завданням їх професійного розвитку і успішної практичної діяльності. В контексті правової сфери, вміння ефективно спілкуватися, вести переговори, аргументувати свою позицію та розуміти ставлення інших сторін є надзвичайно важливими.

Комунікація в правовій діяльності включає в себе здатність висловлювати свої думки й аргументувати їх на основі правових норм і прецедентів, розуміння специфіки правового мовлення, уміння вести переговори, вирішувати конфлікти та спілкуватися з різними категоріями людей, включаючи клієнтів, колег, судові органи та інші зацікавлені сторони.

Участь у судових процесах, консультування клієнтів, складання правових документів та інші професійні завдання юриста вимагають високої рівня комунікативних навичок. Важливо бути чітким, логічним, вміти слухати і розуміти потреби своїх клієнтів, адаптувати свій стиль спілкування до різних аудиторій та ситуацій.

Українськи дослідники: О. Соболєва, І. Заєць, О. Приступа, О. Шевченко, Л. Жукова, О. Мелтничук, О. Харченко, О. Лихолат та ін. досліджують різні аспекти комунікації в правовій сфері та пропонують методи і підходи до її покращення. Це може включати в себе розвиток мовленнєвих навичок, навичок аргументації, навичок медіації та вирішення конфліктів, а також використання спеціалізованих комунікативних стратегій у правовій практиці.

Дійсно, питання комунікації у правовій діяльності є важливим, але не всі дослідники приділяють однакову увагу комунікативній культурі як безпосередньому чиннику професіоналізації майбутніх юристів. Деякі згадані вами дослідники можуть більше акцентувати увагу на інших аспектах психологічного забезпечення професійної підготовки юристів, таких як правова свідомість, етика чи моральність.

Враховуючи значення комунікації в правовій сфері, багато дослідників визнають її важливість і активно вивчають комунікативні аспекти професійної діяльності майбутніх юристів. Вони досліджують різні аспекти комунікації, такі як мовленнєва культура, вміння вести переговори, використання невербальних засобів комунікації, роль спілкування з клієнтами та іншими учасниками правового процесу.

Так, деякі дослідники можуть не розглядати комунікативну культуру як безпосередній чинник професіоналізації у правовій галузі. Це може бути пов'язано з різними теоретичними підходами, акцентами досліджень та специфікою їхніх досліджень. Наприклад, деякі дослідники можуть зосередитись на правовій освіті, професійних компетенціях, етиці чи інших аспектах підготовки юристів.

Необхідність комунікативної компетентності у правовій професії залишається незаперечною. Якщо майбутні фахівці галузі права не володіють належними комунікативними навичками, вони можуть мати складнощі у взаємодії з клієнтами, представниками інших професій, судовими органами

та іншими учасниками правового процесу. Комунікативна культура допомагає правникам ефективно спілкуватися, розуміти потреби та очікування інших сторін, знаходити компроміси і досягати позитивних результатів.

Отже, хоча деякі дослідники можуть не фокусуватись безпосередньо на комунікативній культурі як чиннику професіоналізації, значення комунікативної компетентності залишається невід'ємною частиною успіху в правовій галузі.

Структура комунікативної компетентності юриста та шляхи формування цієї компетентності залишаються предметом активного дослідження і обговорення. Хоча визнані загальні принципи комунікативної компетентності можуть застосовуватись і в правовій сфері, конкретна структура та компетенції, необхідні для юристів, ще потребують додаткового дослідження та конкретизації.

Психологічні чинники, особливості та умови становлення комунікативної компетентності майбутніх юристів потребують більш детального вивчення. Це можуть бути аспекти, такі як розвиток емпатії, вміння ефективно спілкуватися в конфліктних ситуаціях, використання різних комунікаційних стратегій та інші фактори, які можуть впливати на комунікативну компетентність юриста.

Для розв'язання цих питань потрібні спеціальні, включаючи емпіричні, дослідження. Ці дослідження можуть включати аналіз комунікативних навичок та стилів юристів, вивчення ефективних методів навчання комунікативної компетентності, оцінку впливу різних факторів на процес формування цієї компетентності.

Таким чином, дослідження, спрямовані на розуміння структури комунікативної компетентності юриста, шляхів формування цієї компетентності та психологічних чинників, що впливають на неї, є важливим завданням для подальшого розвитку професійної підготовки юристів та покращення їх комунікативних навичок.

Очевидна актуальність цієї теми та її недостатня розробленість і зумовили вибір теми дипломної роботи: «Чинники комунікативної компетентності студентів юристів».

Об'єкт дослідження: феномен комунікативної компетентністі.

Предмет дослідження: чинники комунікативної компетентності студентів.

Мета: дослідження чинників комунікативної компетентності студентів.

У відповідності з поставленою метою нами були поставлені наступні **завдання:**

1. Проаналізувати теоретичні підходи до визначення сутності концепту «комунікативна компетентність» особистості.

2. Організувати та провести дослідження.

3. Розробити корекційну програму.

4. Навести аналіз та інтерпритацію отриманих результатів.

Для вирішення завдань нами були використані таки методи:

1. Теоретичний методи (аналіз, узагальнення, систематизація теоретичних джерел).

2. Емпіричні методи (методика «Визначення стилю поведінки особистості в конфліктних ситуаціях» (автор: К. Томас); методика діагностики особистісної зрілості (автор: Ю. З. Гільбух); тест на визначення рівня емоційного інтелекту (автор: Н. Холл); методика «Діагностика комунікативної компетентності» (автор: В. Куніцина); методика «Локус контролю» (автор: Дж. Роттер); багатовимірний опитувальник самореалізації особистості С. І. Кудінова; опитувальник термінальних цінностей І. Г. Сєніна).

3. Методи математичної статистики (порівняння середніх значень за U-критерієм Манна-Уітні, порівняння середніх значень за t-критерієм Стьюдента, регресійний аналіз).

4. Метод психологічної інтервенції.

База дослідження. Емпіричне дослідження проводилось на базі вищого навчального закладу Міжрегіональної академії управління персоналом. В емпіричному дослідженні взяли участь 88 осіб – студенти майбутні юристи, віком від 18 до 23 років, з них – 46 жінок та 42 чоловіки відповідно.

Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури та додатків.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

1. 1. Теоретичні підходи до визначення феномену «комунікативна компетентність» в психології

Комунікативна компетентність є ключовою властивістю для професійного успіху юриста. Це оскільки юрист часто спілкується з клієнтами, колегами, судовими інстанціями, іншими учасниками правового процесу та громадськістю. Його здатність ефективно комунікувати, слухати, аргументувати, використовувати мовні засоби та невербальні сигнали, вирішувати конфлікти та впливати на інших має вирішальне значення для досягнення своїх професійних цілей.

Недостатній рівень комунікативних компетенцій може призвести до численних проблем у практичній юридичній діяльності. Наприклад, невміння чітко та зрозуміло пояснити клієнту юридичні питання, втрата довіри клієнта, помилкові інтерпретації, неправильне розуміння інструкцій або документів, конфлікти з колегами, втрата можливостей для вирішення справ тощо. Тому розвиток комунікативних навичок і компетенцій є важливим завданням для майбутніх юристів.

Для підвищення комунікативної компетентності юристів можна використовувати різні методи і підходи, включаючи спеціальні тренінги, симуляційні вправи, рольові ігри, аналіз практичних випадків та взаємодію з практикуючими юристами. Важливо також враховувати психологічні аспекти комунікації, розвивати емоційний інтелект, уміння співчувати та розуміти інших людей.

Феномен понять "компетентність" та "комунікативна компетентність" розглядається з різних теоретичних підходів. Ось кілька з них:

1. Когнітивний підхід: за цим підходом компетентність розглядається як сукупність знань, навичок, умінь та досвіду, які дозволяють особі ефективно виконувати певну діяльність. Комунікативна компетентність розглядається як здатність ефективно взаємодіяти та спілкуватися з іншими людьми за допомогою мовних та немовних засобів.
2. Соціокультурний підхід: згідно з цим підходом компетентність розглядається як суспільно визнані стандарти та норми, які визначають успішне виконання певних ролей та завдань. Комунікативна компетентність в цьому контексті означає здатність використовувати прийняті соціальні норми та правила спілкування для досягнення спільних цілей.
3. Функціональний підхід: за цим підходом компетентність розглядається як здатність до ефективного використання засобів та ресурсів для досягнення конкретних цілей. Комунікативна компетентність в цьому контексті визначається як здатність використовувати комунікативні засоби та стратегії для досягнення спільних комунікативних цілей.

Ці підходи надають різні акценти та розуміння понять "компетентність" та "комунікативна компетентність". Враховуючи це, визначення цих понять може варіюватись залежно від контексту та теоретичного підходу, який застосовується.

Так, у перекладі з латинської мови компетентність (competentia) дійсно означає коло питань, у яких людина має достатні знання, навички та здібності, що дозволяють їй ефективно діяти в певній галузі. Компетентність виражає здатність особи використовувати свої знання та навички для досягнення успіху в конкретній діяльностім [6; 31]. У випадку комунікативної компетентності, це означає здатність ефективно спілкуватися, передавати та отримувати інформацію, встановлювати зв'язки з іншими

людьми та досягати спільних цілей через комунікацію. Комунікативна компетентність включає не лише мовні навички, а й здатність розуміти невербальні сигнали, виявляти емпатію, адаптувати свій стиль спілкування до різних ситуацій та аудиторій.

Визначення компетентності, яке використовується в національному законодавстві, відображає його комплексний характер і широкий спектр складових. Згідно з цим визначенням, компетентність охоплює не лише знання та уміння, а й практичні навички, способи мислення, професійні якості, морально-етичні цінності та громадянські якості. Це вказує на необхідність розвитку різних аспектів особистості для успішного виконання професійних та навчальних завдань.

Зазначене визначення також вказує на динамічний характер компетентності, що означає, що вона може розвиватися та змінюватися з часом, в результаті навчання та професійного зростання. Компетентність також розглядається як результат навчання на певному рівні вищої освіти, що підкреслює значення освіти і навчання у формуванні компетентності.

Це визначення компетентності також підкреслює його значення в контексті професійної діяльності та подальшого навчання, що відповідає насущій потребі у підготовці кваліфікованих фахівців з високим рівнем компетентності для ефективного функціонування у різних сферах життєдіяльності [2, с. 52].

Позиція Г. Гладких і О. Ченчик підкреслює комплексний характер компетентності і його інтегровану природу. Згідно з цією позицією, компетентність включає в себе не лише набір знань, умінь і навичок, але й ставлення, що є важливим фактором для успішної діяльності.

Це визначення підкреслює, що компетентність дозволяє особистості ефективно виконувати діяльність або виконувати певні функції. Вона пов'язана з розв'язанням проблем і досягненням стандартів у певній галузі професії або виді діяльності. Це означає, що компетентність є ключовим

чинником успішної професійної діяльності і має безпосередній вплив на якість роботи та досягнення професійних цілей.

Зрозуміння компетентності як інтегрованої характеристики дозволяє зосередитися не лише на знаннях і навичках, але й на ставленнях, цінностях та особистісних якостях, що також впливають на професійну успішність [8].

За позицією А. Толкачової, компетентність розуміється як досвідченість суб'єкта в конкретній сфері життя. Це означає, що компетентність формується через практичний досвід і накопичення знань у певній області [39].

Згідно з позицією Н. Стеценко, компетенція розуміється як готовність особистості використовувати засвоєні знання, уміння і навички, а також способи діяльності в житті для вирішення практичних і теоретичних завдань. Компетентність тут розглядається як володіння людиною певною компетенцією, що включає не лише знання і вміння, але й особистісне ставлення до цієї компетенції та предмета діяльності [37, с. 186].

Згідно з позицією І. Іванової, компетентність розглядається як інтелектуально і особистісно обумовлений досвід соціально-професійної діяльності людини, що базується на знаннях. Такий підхід до розуміння компетентності включає не лише інтелектуальний аспект, але й особистісний досвід, волевиявлення та емоційний аспект прояву комунікативної компетентності [12, с. 97].

Так, виправдано тлумачити поняття "компетентність" як досвідченість особистості у певній сфері діяльності. Компетентність включає не лише знання, але й уміння та навички, які набуваються внаслідок практичної діяльності і можуть бути застосовані для вирішення різних завдань і проблем у даній сфері. Досвідчена особистість здатна ефективно працювати, робити відповідні рішення і впливати на результати своєї діяльності внаслідок своєї компетентності.

комунікативна компетентність є інтегральним поняттям, яке вивчається в різних наукових дисциплінах, таких як педагогіка, психологія, соціальна психологія, філологія та інші. Комунікативна компетентність охоплює набір

знань, умінь, навичок і ставлень, необхідних для ефективної комунікації. Вона включає в себе вміння правильно висловлювати думки, слухати і розуміти співрозмовника, використовувати невербальні засоби комунікації, адаптувати своє повідомлення до різних ситуацій та аудиторій, вирішувати конфліктні ситуації і будувати взаєморозуміння [51; 70]. Розглядаючи поняття "комунікативна компетентність" у психології, існує кілька підходів та теоретичних уявлень.

У психології комунікативна компетентність розглядається як складна особистісна характеристика, яка включає різні аспекти спілкування. Вона охоплює комунікативні здатності і вміння, що дозволяють особі ефективно взаємодіяти з іншими людьми та розв'язувати комунікативні завдання. Комунікативна компетентність також пов'язана з психологічними знаннями про процес спілкування, включаючи мову, невербальну комунікацію, сприйняття та інші аспекти [5; 55; 59; 62; 69].

В психології комунікативна компетентність визначається як ситуативна адаптивність та вміння вільно користуватися засобами соціальної поведінки, включаючи вербальну та невербальну комунікацію. Вона передбачає сукупність умінь і навичок, необхідних для успішного взаємодії і ефективного спілкування з іншими людьми [4; 7; 56; 60; 67].

Відповідно до вітчизняної психолого-педагогічної літератури, комунікативна компетентність визначається як здатність особистості ефективно взаємодіяти з іншими людьми. Ця здатність базується на розумінні себе та інших осіб, а також урахуванні постійної зміни міжособових відносин та умов соціального середовища [4; 10; 15; 20; 23].

Визначення комунікативної компетентності, запропоноване Л. Пашко [29], включає ключові складові цього поняття: знання мов, уміння спілкування з людьми, навички взаємодії в колективі, володіння різними соціальними ролями.

Визначення комунікативної компетентності, запропоноване Л. Перхач, підкреслює її сукупний характер. Згідно з цим підходом, комунікативна

компетентність включає: комунікативних здібностей, умінь і знань, адекватних комунікативним завданням і достатніх для їх вирішення [30].

Комунікативна компетентність, згідно з підходом М. Сідненко [35], є комплексним поняттям, яке охоплює знання, уміння та особистісні риси, а також здатність до ефективної комунікації та соціально-доцільних дій у різних контекстах.

Теоретичний підхід, що ставить індивіда у центр, враховує його активну роль у власному розвитку комунікативної компетентності. Особистість вчиться спілкуватися і обмінюватися ідеями, адаптується до різних ситуацій і розвиває свої комунікативні навички залежно від своїх потреб і цілей [11; 13; 24; 36; 48; 49; 64].

В рамках соціальної психології поняття комунікативної компетентності було досліджено такими вченими, як Н. Альохіна, Н. Волкова, І. Черезова та інші. Вони внесли вагомий вклад у розуміння цього поняття та його ролі у спілкуванні та соціальній взаємодії.

В роботі І. Чеботарьової підкреслюється, що комунікативна компетентність розвивається шляхом навчання і включає в себе здатність розширювати або звужувати коло спілкування, а також вміння варіювати його глибину. Вона підкреслює важливість уміння спілкуватись на різних рівнях довіри та здатність розум [45, с. 398].

Синонімічно вживаючи терміни "комунікативна компетентність" і "компетентність у спілкуванні", дослідниця розрізняє такі взаємозалежні складові в цій компетентності: комунікативну, інтерактивну і перцептивну. Вона вважає, що компетентність у спілкуванні може бути розглянута як компетентність у сприйнятті міжособистісних сигналів, комунікації між особами та взаємодії між людьми.

Ця класифікація відображає важливі аспекти комунікативної компетентності і підкреслює, що вона не обмежується лише мовними навичками, але охоплює різноманітні аспекти спілкування, включаючи сприйняття та розуміння

міжособистісних сигналів, взаємодію з іншими людьми і вміння ефективно спілкуватись [45, с. 401].

В.М. Куніцина - відома вчена в галузі психології спілкування та розвитку мовлення. Вона внесла значний внесок у розробку питань комунікативної компетентності [22]. В.М. Куніцина розрізняє поняття "комунікативна компетентність" і "вербальна компетентність". За її визначенням, комунікативна компетентність - це загальна здатність особистості взаємодіяти з іншими людьми та ефективно спілкуватися. Вона включає не лише вербальні аспекти спілкування, а й невербальні засоби комунікації, такі як жести, міміка, тональність голосу тощо. Комунікативна компетентність передбачає вміння адаптувати спосіб спілкування до конкретних ситуацій та співрозмовників [22, с. 127].

З іншого боку, вербальна компетентність відноситься до вміння користуватися мовою як засобом комунікації. Вона орієнтована на володіння мовленнєвими навичками, граматичною правильністю, лексичним багатством та здатністю будувати змістовні речення. Вербальна компетентність включає знання мови, правил мовлення та мовних структур [22, с. 241].

Ф. Бацевич [3] розглядає комунікативну компетентність як більш широке поняття, що включає не лише комплекс знань, а й внутрішні можливості особистості, її комунікативні інтенції та вміння впливати на співрозмовника. Згідно з його поглядом, комунікативна компетентність передбачає здатність утримувати в пам'яті сказане, встановлювати постійну кореляцію з метою впливу на співрозмовника, розуміти особистісні особливості співрозмовника, постійно орієнтуватися в умовах та ситуації спілкування, контролювати процес спілкування, свою мовленнєву поведінку, емоції та посткомунікативні ефекти [3, с. 214].

О. Денисова [10] пропонує розгорнуте визначення комунікативної компетентності, розглядаючи її як психологічну характеристику особистості, яка проявляється в спілкуванні з іншими людьми. Згідно з її підходом,

комунікативна компетентність визначається як "здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з людьми".

Основні складові комунікативної компетентності, за визначенням О.Денисової [10], включають сукупність знань, умінь і навичок, необхідних для успішного виконання комунікативних процесів. Це можуть бути знання про мову, способи комунікації, навички встановлення контакту, слухання, вираження своїх думок та інших аспектів, які сприяють ефективному спілкуванню.

І. Пузь та О. Шевченко [32] вважають комунікативну компетентність синонімом поняття "компетентність в спілкуванні" і визначають її як "здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з людьми". Це визначення підкреслює основну ідею комунікативної компетентності, що полягає у здатності ефективно спілкуватись та встановлювати й підтримувати контакти з іншими людьми.

А. Толкачова дійсно внесла вагомий внесок у розуміння комунікативної компетентності. Вона визначає комунікативну компетентність як комплексну характеристику особистості, яка включає знання, уміння та вміння успішно спілкуватись та ефективно взаємодіяти з оточуючими.

За поглядами А. Толкачової [39], комунікативна компетентність передбачає розуміння і використання мовних та немовних засобів комунікації, уміння адаптувати свій стиль спілкування до різних ситуацій і співрозмовників, вміння ефективно слухати і виявляти емпатію, володіння навичками невербальної комунікації, а також усвідомлення впливу власних слів і дій на співрозмовників.

Це визначення відображає комплексний підхід до комунікативної компетентності, що включає як когнітивні, так і соціальні аспекти спілкування. Воно підкреслює важливість не лише володіння мовою, але й здатності адаптуватися до специфічних комунікаційних ситуацій і встановлювати якісні взаємини з іншими людьми [39].

Згідно з поглядом Ю. Ємельянова [7], комунікативна компетентність охоплює не лише знання мови та навички спілкування, але й вміння адаптувати свої комунікативні дії до потреб, очікувань і контекстуальних особливостей оточуючого середовища. Це включає здатність бути зрозумілим для інших людей і ефективно використовувати комунікативні стратегії, які сприяють досягненню мети взаємодії.

Підкреслення значення діяльнісного середовища в контексті комунікативної компетентності є важливим, оскільки це дає можливість зрозуміти, що комунікативні навички і вміння мають бути адаптованими до різних ситуацій і завдань. Комунікативна компетентність розглядається як активний процес, який включає активну взаємодію з оточуючим середовищем з метою досягнення спільних цілей та ефективної комунікації [7].

Наукові дослідження підтверджують, що комунікативна компетентність передбачає наявність різноманітних умінь, необхідних для успішного спілкування. Особистість з комунікативною компетентністю володіє не лише знаннями мови і правил спілкування, але й активно використовує їх у практичних ситуаціях.

О. Лахтадир [23] індентифікує ряд конкретних умінь, які входять до складу комунікативної компетентності. Деякі з цих умінь включають: вміння реалізувати комунікативний намір, уміння слухати та говорити, розв’язувати конфлікти, дотримуватись мовленнєвого етикету, що свідчить про широкий аспект даної компетентності.

Г. Товканець відзначає психологічний аспект комунікативної компетентності і визначає групу психологічних умінь, які сприяють успішному спілкуванню: уміння керувати довільною увагою, вільно мислити, природно поводитись [38].

Дослідники відзначають наявність інших груп комунікативних умінь, які також важливі для комунікативної компетентності:

1. Уміння встановлювати контакт - це вміння мобілізувати інших на активну взаємодію. Це означає, що людина вміє привертати увагу і створювати сприятливе середовище для ефективного спілкування. Вона може виявляти зацікавленість, активно слухати та виявляти взаємодію з іншими, що сприяє глибшому розумінню та зближенню.

2. Опанування прийомів саморегуляції - це вміння контролювати свої емоції, настрої та виявляти їх ефективно у комунікації. Це включає використання міміки, пантоміміки, емоцій та настроїв для створення певного емоційного фону взаємодії. Така саморегуляція допомагає зняти психологічну напруженість, підтримувати гармонійну атмосферу та коригувати власне самопочуття під час спілкування [50; 54; 57; 65; 71; 72].

Дослідження Н. Стеценко підкреслюють важливість уміння керувати емоціями для комунікативної компетентності. Вчена вказує, що людські емоційні ресурси є обмеженими, і якщо в деяких ситуаціях вони використовуються великодушно, то в інших ситуаціях може виникнути дефіцит емоційних ресурсів. Це відповідає закону емоційної константності, який стверджує, що емоційність людини є сталим показником, тоді як сила та тривалість емоцій можуть суттєво змінюватися в залежності від конкретної ситуації.

Управління емоціями в комунікації має важливе значення, оскільки належне регулювання емоцій може сприяти побудові позитивних та конструктивних взаємин з іншими людьми. Здатність свідомо керувати емоціями дозволяє підтримувати емоційну стабільність та ефективно реагувати на різноманітні комунікативні ситуації [37, с. 188].

Науковці мають різні підходи до питання структури комунікативної компетентності. Це випливає з того, що комунікативна компетентність є складним та мультифакторним явищем, яке включає різноманітні аспекти спілкування. Так, окремі вчені [7; 39; 63; 68] виділяють знання та здібності,

необхідні для здійснення спілкування. Дослідники О. Захаров та А. Мудрик також висловлюють свою точку зору щодо структури комунікативної компетентності, зосереджуючись на комунікативних вміннях [14]. дослідник М. Сідненко [35] у своїх дослідженнях виділяє комунікативні знання, здібності та навички як структурні елементи комунікативної компетентності. Відзначаючи різні погляди і підходи науковців, можна виділити деякі загальні компоненти, які часто включаються до структури комунікативної компетентності. Ось декілька основних компонентів:

- гностичний компонент відображає систему знань, які включають розуміння сутності та функцій спілкування загалом, а також професійного спілкування зокрема. Він також охоплює знання про різні стилі спілкування, включаючи особливості власного комунікативного стилю. Крім того, гностичний компонент включає фонові знання, які необхідні для розуміння прихованих натяків, асоціацій та інших елементів спілкування. Це включає загальнокультурну компетентність, яка дозволяє розуміти культурні нюанси та контексти комунікації. Також гностичний компонент включає творче мислення, що допомагає розглядати спілкування як соціальну творчість. Це означає здатність до інноваційних та нетрадиційних підходів у комунікації, що робить її більш глибокою, емоційною та особистісною.;
- конативний компонент є важливою складовою комунікативної компетентності. Він охоплює загальні та специфічні комунікативні вміння, які дозволяють успішно встановлювати контакт з іншою людиною, адекватно сприймати та розуміти її внутрішні стани, керувати ситуацією взаємодії та застосовувати конструктивні стратегії поведінки у конфліктних ситуаціях; культура мовлення, що передбачає володіння правилами мовленнєвого етикету, адекватне висловлювання та використання мовних засобів для досягнення комунікативних цілей; експресивні уміння, такі як міміко-пантомімічний супровід, також відіграють важливу роль у виразності та адекватному передаванні

емоційної інформації; перцептивно-рефлексивні уміння є необхідними для пізнання внутрішнього світу партнера спілкування та розуміння самого себе, застосування організуючих впливів у взаємодії з людьми, зокрема порівняно з оцінювальними і дисциплінуючими.

- емоційний компонент є важливою складовою комунікативної компетентності (гуманістична установка на спілкування і інтерес до іншої людини: проявлення зацікавленості та поваги до співрозмовника, готовність вступати в особистісні та діалогічні взаємини; розвинутість емпатії та рефлексії; високий рівень ідентифікації з професійними та соціальними ролями; позитивна Я-концепція; адекватність психоемоційних станів відповідно до вимог професійної діяльності).

Внутрішній ресурс та особистісні, когнітивні та інтелектуальні здібності грають важливу роль у успішності комунікативної діяльності [19; 53; 58; 61; 66].

Комунікативна компетентність передбачає не лише знання граматики і лексики, але й уміння використовувати мовленнєві стратегії, враховувати контекст, встановлювати контакт, ефективно висловлювати свої думки та розуміти інших людей. Вона також включає в себе вміння адаптуватись до різних ситуацій, управляти емоціями, розв'язувати конфлікти та будувати довіру в комунікації.

Комунікативна компетентність є важливою як у професійній сфері, де вона сприяє успішності комунікації з колегами, клієнтами та партнерами, так і в особистому житті, де вона сприяє встановленню й підтримці взаємин з близькими людьми.

Розвиток комунікативної компетентності може бути досягнутий через навчання, тренування, самоаналіз та практику. Він дозволяє покращити спілкування, збільшити ефективність взаємодії з іншими людьми й досягти більш задоволення від комунікації.

1.2. Особливості формування комунікативної компетентності

Комунікативна діяльність є необхідною для нашого повсякденного життя і розвитку як особистості. Вона допомагає нам спілкуватися, обмінюватися інформацією, висловлювати свої думки і почуття, розуміти інших людей та будувати взаємини. Комунікація впливає на різні сфери нашого життя, такі як освіта, робота, міжособистісні стосунки, культурний обмін і т.д. Вміння ефективно комунікувати з іншими людьми є ключовим фактором успіху в багатьох професіях та соціальних сферах.

Комунікативна компетентність дозволяє нам розуміти та використовувати різні мовленнєві засоби, стратегії та тактики, вміти встановлювати контакт, розв'язувати конфлікти та підтримувати гармонійні взаємини з іншими людьми. Вона також сприяє розвитку емпатії, толерантності, вмінню слухати і розуміти потреби та перспективи інших людей. У світі сьогодні все більше визнається важливість комунікативної компетентності і вона стає однією з ключових навичок, які необхідно розвивати і вдосконалювати. Навчання комунікаційним вмінням і набуття комунікативної компетентності сприяють покращенню як особистого, так і професійного життя людини.

Впровадження компетентнісного підходу в освітню діяльність вищих навчальних закладів дійсно вирішує проблему підготовки компетентних фахівців.

Освіта, спрямована на формування та розвиток компетентностей у студентів, виходить за межі передачі фактичних знань і включає розвиток практичних навичок, критичного мислення, комунікативних та міжособистісних вмінь. Компетентнісний підхід наголошує на тому, що студенти повинні бути здатними застосовувати свої знання і навички у реальних ситуаціях, вирішувати завдання, що ставляться перед ними у професійній сфері.

Орієнтація на формування компетентностей в освітньому процесі сприяє підвищенню конкурентоспроможності студентів на ринку праці. Роботодавці все більше цінують не лише академічні знання, але й практичні навички, здатність до аналізу, проблемного мислення, комунікативну компетентність та інші компетенції, що формуються за допомогою компетентнісного підходу.

Крім того, компетентнісний підхід дозволяє студентам розширити свої можливості для працевлаштування. Завдяки набуттю широкого спектру компетентностей, вони стають готовими виконувати різноманітні завдання у своїй професійній галузі і виявляються більш адаптованими до змін у сучасному ринковому середовищі [8; 28; 44].

Враховуючи зміст комунікативної компетентності, можна виділити наступні здібності, вміння та знання особистості:

1. Здатність до активного слухання: Вміння активно слухати співрозмовника, зосереджуватися на його повідомленнях і проявляти інтерес до його думок та переживань.
2. Ефективне використання мовових засобів: Володіння різними стилістичними засобами, використання адекватної лексики та синтаксичних конструкцій, які допомагають чітко та зрозуміло висловлювати свої думки.
3. Вміння створювати сприятливу атмосферу спілкування: Здатність підтримувати доброзичливе та відкрите спілкування, розробляти тактики та стратегії для побудови конструктивних взаємин з іншими людьми.
4. Ефективне використання невербальних засобів: Уміння контролювати власні жести, міміку, тон голосу та інші невербальні елементи комунікації для підкреслення своїх інтенцій та вираження емоцій.
5. Врахування культурних аспектів: Розуміння та повага до культурних різниць, норм та цінностей інших людей, вміння адаптувати своє спілкування до вимог різних культурних середовищ.

6. Вміння вести діалог та розробляти спільні рішення: Здатність активно взаємодіяти зі співрозмовником, створювати конструктивний діалог, виявляти толерантність та шанування інших думок та поглядів [46].

Комунікативна компетентність не виникає самопрохідно, а потребує спеціальної організації освітнього процесу, щоб урахувати різноманітність і складність кваліфікованої праці в сучасному суспільстві. Формування та розвиток комунікативної компетентності є необхідною передумовою для ефективної професійної діяльності у майбутньому [37].

Процес формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти передбачає розвиток їх відповідних умінь і набуття необхідних знань.

У професійній діяльності педагога комунікативна компетентність відіграє важливу роль. Педагог виступає активним суб'єктом спілкування, оскільки його робота полягає в передачі знань, навичок та цінностей студентам, а також у встановленні ефективної взаємодії з ними.

Розвиток комунікативної компетентності педагогів є важливим завданням в системі освіти. Комунікативна компетентність педагога є необхідною для успішного виконання їхньої професійної ролі та побудови ефективних взаємин зі студентами, колегами та батьками [7].

Процес формування комунікативної компетентності відбувається поступово протягом навчання у вищому навчальному закладі. Він включає різноманітні діяльності, такі як академічні заняття, практичні вправи, проектна робота, взаємодія зі співрозмовниками та інші форми навчання. Ці діяльності спрямовані на розвиток мовленнєвих, міжособистісних та професійно-спеціальних навичок, необхідних для успішного спілкування в професійній сфері. Комунікативна компетентність має бути однією з основних цілей професійної підготовки майбутніх спеціалістів у вищих навчальних закладах. Це означає, що студенти повинні мати можливість розвивати та вдосконалювати свої комунікативні навички протягом навчання, отримувати необхідні знання та практичний досвід для успішного спілкування в майбутній професійній діяльності [8].

Ці орієнтовні критерії сформованості комунікативної компетентності майбутніх спеціалістів відображають різні аспекти цієї компетентності і дозволяють оцінити рівень розвитку комунікативних навичок та здібностей учнів: професійно-мотиваційний (відображає спрямованість мовлення майбутнього спеціаліста на професійну діяльність, студенти мають бути мотивовані до використання мовленнєвих навичок у професійному контексті, вміти адаптувати своє спілкування до потреб і вимог професії); змістово-операційний (охоплює знання, вміння та навички, необхідні для ефективного спілкування, сюди входять психологічні та предметні знання, мовленнєві навички, уміння будувати конструктивні діалоги та організовувати спілкування в групі); персоналізований (відображає показники комунікабельності та емпатії, комунікабельність означає здатність до взаємодії та встановлення контакту з іншими людьми, а емпатія передбачає здатність розуміти та сприймати почуття, думки та потреби інших людей; результативний критерій (оцінює здатність студента контролювати та оцінювати свою власну комунікативну діяльність) [11].

У контексті особистісно-орієнтованої освіти формування комунікативної компетенції вимагає створення певних умов, які сприяють розвитку досвіду спілкування учнів. Ось деякі педагогічні умови, що можуть бути використані для цього: створення освітнього комунікативного середовища; забезпечення міжпредметних зв’язків; системне використання діагностики в професійній підготовці майбутніх спеціалістів.

Освітнє комунікативне середовище вважається ключовою умовою для становлення та розвитку майбутніх спеціалістів. Воно є складною системою, яка ґрунтується на взаємовідносинах між усіма учасниками освітнього процесу і передбачає активну комунікативну діяльність.

Освітнє комунікативне середовище включає в себе не лише фізичне оточення, але й соціальні, емоційні та культурні аспекти. Воно створюється за допомогою взаємодії між викладачами, студентами, іншими фахівцями та зацікавленими сторонами.

Організація навчання в освітньому комунікативному середовищі передбачає активну участь студентів у реальних або змодельованих комунікативних ситуаціях, де вони можуть застосовувати свої комунікативні навички, спілкуватися з іншими учасниками, вирішувати завдання та взаємодіяти в професійному контексті. Це дозволяє студентам набувати практичний досвід і розвивати свою комунікативну компетентність.

Освітнє комунікативне середовище сприяє активному залученню студентів до професійної діяльності, вони отримують можливість відчувати себе суб'єктами комунікації, висловлювати свої думки та ідеї, а також вчитися взаємодіяти з різними типами співрозмовників [12].

Формування комунікативної компетентності є циклічним процесом, що передбачає послідовне виконання завдань і розв'язання конкретних задач. Кожне завдання спрямоване на розвиток певних аспектів комунікативної компетентності, таких як мовленнєва компетенція, міжособистісні навички, емоційний інтелект, адаптація до різних комунікативних ситуацій тощо [13]. формування комунікативної компетентності може розглядатися на різних етапах, таких як орієнтувально-адаптивний, комунікативно-діяльнісний і комунікативно-аналітичний.

Кожен етап має свої цілі, форми та методи професійної комунікативної підготовки.

Орієнтувально-адаптивний етап: на цьому етапі студенти ознайомлюються з основними принципами комунікативного спілкування, вивчають основні теоретичні аспекти комунікації та засоби взаємодії. Метою цього етапу є орієнтація студентів у сфері комунікації та адаптація до комунікативного середовища вищого навчального закладу.

Комунікативно-діяльнісний етап: на цьому етапі студенти активно залучаються до комунікативної практики, виконують різноманітні завдання та проекти, які сприяють розвитку їхніх комунікативних навичок. Формами роботи можуть бути рольові ігри, тренінги, спілкування в групах, проектні

роботи тощо. Метою цього етапу є формування вмінь ефективно спілкуватися, працювати в команді та вирішувати комунікативні завдання.

Комунікативно-аналітичний етап: на цьому етапі студенти розглядають комунікативну діяльність з аналітичної перспективи, вивчають теоретичні основи комунікативної компетентності та аналізують різні комунікативні ситуації. Вони розвивають критичне мислення, вміння аналізувати [10].

Важливі чинники, які впливають на процес формування комунікативної компетентності особистості.:

- професійна спрямованість навчання;
- інтерес особистості до навчання та до майбутньої професії;
- здібності до оволодіння майбутньою професією;
- чітка мотивація навчання;
- уміння навчатись самостійно;
- усвідомлення особистістю потреби у самовдосконаленні;
- спрямованість технологій, форм, методів та засобів навчання, застосування комп’ютерних та інформаційних технологій тощо.

Способи та форми формування комунікативної компетентності можуть варіюватися в залежності від конкретного напряму навчання майбутніх спеціалістів. Кожна професійна галузь має свої особливості і вимоги до комунікативних навичок, тому підхід до їхнього формування може бути різним.

Наприклад, у навчанні студентів-філологів важливі аспекти формування комунікативної компетентності, пов'язані з іншомовною практикою, читанням та перекладом фахових текстів та ознайомленням з культурою мови, яку вони вивчають. У випадку зі студентами-психологами, акцент може бути зроблений на безпосереднє та опосередковане спілкування, читання фахової літератури, рольові ігри, тренінги та розвиток мовленнєвих навичок для ефективної комунікації з клієнтами.

Отже, враховуючи специфіку кожної професії, важливо адаптувати методи та форми навчання, щоб вони відповідали потребам майбутніх

спеціалістів і сприяли розвитку їхньої комунікативної компетентності [52; 59].

Отже, освітнє комунікативне середовище, забезпечення міжпредметних зв'язків та використання діагностики в процесі професійної підготовки є важливими факторами, що сприяють розвитку комунікативних навичок та вмінь у майбутніх спеціалістів.

Створення освітнього комунікативного середовища на основі особистісного і розвивального навчання означає, що освітній процес спрямований на індивідуальний розвиток кожної особистості, враховуючи її потреби, здібності та інтереси. Це дозволяє створити сприятливі умови для розвитку комунікативної компетентності, активно включаючи учнів у комунікативну діяльність, співпрацю та взаємодію з іншими учасниками освітнього процесу.

Забезпечення міжпредметних зв'язків допомагає інтегрувати знання та навички з різних дисциплін, що є важливим для формування комплексного розуміння та застосування комунікативних стратегій у різних контекстах.

Системне використання діагностики у процесі професійної підготовки дає змогу виявляти потреби та прогрес у розвитку комунікативної компетентності студентів, а також вносити корективи у навчальний процес для їх подальшого покращення.

Усі ці умови спільно допомагають формувати комунікативну компетентність особистості і забезпечують її розвиток у процесі здобування фаху.

1.3. Психологічні особливості професійної діяльності майбутнього юриста

Професія юриста має довгу історію і відіграє важливу роль у суспільстві. Юрист - це фахівець у галузі юриспруденції, який займається розумінням, застосуванням та захистом закону. [4; 11].

Юрист (правник) – фізична особа, яка має професійні правові знання у галузі юридичних наук, законодавства та практики його застосування. Робота юриста може включати такі обов'язки, як надання юридичних консультацій, підготовка документів, участь у судових процесах, ведення переговорів, представництво інтересів клієнтів та інші дії, пов'язані з правовою практикою.

Важливо відзначити, що професійна діяльність юриста може відрізнятися в залежності від конкретного розділу права, спеціалізації або професійного напрямку, в якому вони працюють. Юристи можуть працювати у різних сферах, таких як цивільне право, кримінальне право, комерційне право, адміністративне право, сімейне право, працевлаштування та багато інших.

Важливою складовою професійної діяльності юриста є постійне підтримання та оновлення своїх знань у зв'язку зі змінами в законодавстві та розвитком юридичної практики. Це допомагає юристам залишатися компетентними та ефективно застосовувати юридичні знання для захисту прав та інтересів своїх клієнтів [26].

Серед основних здібностей, які повинні бути притаманні майбутньому юристу, можна виділити наступні [27]:

1. Аналітичні здібності: юрист повинен бути здатний аналізувати складні правові питання, розуміти і інтерпретувати закони та правові норми, виявляти ключові факти та зв'язки, а також розв'язувати правові проблеми шляхом логічного мислення та аргументації.

2. Комунікаційні навички: юрист повинен мати вміння ефективно спілкуватися, як письмово, так і усно. Він повинен бути здатний чітко та переконливо висловлювати свої думки, аргументувати свою позицію, вести переговори та представляти інтереси клієнтів перед судом або в інших юридичних процедурах.

3. Дослідницькі здібності: юрист повинен мати здатність проводити ретельне юридичне дослідження, виявляти та аналізувати релевантну правову інформацію, використовувати джерела права, прецеденти та інші джерела для підтримки своїх правових аргументів.

4. Етичність: юрист повинен мати високі стандарти етичності та професійної поведінки. Він повинен дотримуватися правової моралі, володіти професійною відповідальністю та додержуватися принципів конфіденційності.

5. Навички роботи в команді: юрист часто працює в команді з іншими юристами, клієнтами та колегами.

6. Організаторські здібності.

7. Психологічні знання.

8. Впевненість у собі, розкутість у спілкуванні, висока працездатність.

9. Швидкість реакції.

До соціально-психологічних якостей, які повинен мати юрист, дійсно можна віднести громадянську свідомість, моральність, гуманізм, діловитість та інші.

Громадянська свідомість: юрист повинен мати розвинену свідомість про свої права та обов'язки як громадянина, а також розуміння соціальних, політичних та економічних аспектів суспільства. Важливо, щоб юрист дотримувався законів і виступав за захист прав та справедливості.

Моральність: юрист повинен мати високі моральні принципи та дотримуватися етичних норм професії. Він повинен вести справедливу та

безпристрасну діяльність, не порушувати права інших людей та дотримуватися етичних стандартів юридичної професії.

Гуманізм: юрист повинен мати почуття емпатії і розуміння для інших людей. Він повинен бути здатним до співчуття, проявляти терпимість і повагу до різних поглядів і інтересів, а також використовувати свої навички та знання для допомоги та захисту інших.

Діловитість: юрист повинен мати організовану та систематичну робочу методику. Він повинен бути відповідальним, пунктуальним і здатним до ефективного управління часом. Діловитість є важливою як для самоорганізації юриста, так і для задоволення потреб клієнтів [43].

Існує багато наукових досліджень, присвячених професійній юридичній діяльності, і деякі з них можуть виділяти певні особливості [9; 11; 26; 27].

Кілька особливостей, які часто згадуються в дослідженнях щодо професійної юридичної діяльності.

Складність і розмаїття завдань: юрист стикається з різноманітними правовими питаннями, які вимагають аналізу, дослідження і розв'язання. Він повинен бути здатним орієнтуватися в складному законодавстві та застосовувати правові норми до конкретних ситуацій.

Велика відповідальність: юрист часто має велику відповідальність перед клієнтами, судами та суспільством. Від його рішень можуть залежати життя, свобода і майно людей. Тому юристи повинні бути дуже уважними, точними та обережними.

Змінність і динаміка: правова система постійно розвивається і змінюється. Юрист повинен бути в курсі останніх змін у законодавстві, судовій практиці та юридичних тенденціях, а також вміти адаптуватися до нових умов і викликів.

Комунікація та взаємодія: юрист часто спілкується з клієнтами, колегами, суддями, іншими фахівцями та представниками правоохоронних органів. Вміння ефективно комунікувати, переконувати, аргументувати.

Психологічний стан та спрямованість соціальних контактів є важливими аспектами професійної діяльності юриста. Наведемо собливості, пов'язані з психологічним станом та соціальними контактами.

Емоційна стійкість: юристів часто стикаються зі стресовими ситуаціями, конфліктами та емоційно напруженими ситуаціями. Важливо мати емоційну стійкість, здатність керувати емоціями і залишатися професійно зосередженим, навіть в непростих обставинах.

Емпатія: юрист повинен мати здатність співчувати та розуміти емоційний стан своїх клієнтів і інших сторін. Емпатія допомагає встановлювати довіру з клієнтами і забезпечувати ефективну комунікацію.

Самоконтроль: юрист повинен бути здатним контролювати свої власні дії, слова і поведінку, особливо під час ведення переговорів або у судових засіданнях. Важливо проявляти професіоналізм і вищу моральну відповідальність, уникаючи агресії, перебільшень або некоректних вчинків.

Навички спілкування: юрист повинен мати вміння ефективно спілкуватися з різними людьми, включаючи клієнтів, колег, суддів та інших фахівців. Це включає вміння слухати, задавати питання, вести переговори та аргументувати свою позицію.

Професійна етика: юрист повинен дотримуватися високих стандартів професійної етики. [27].

Важливо також відмітити, що професійне спілкування майбутнього юриста умовно можна розділити на внутрішнє організаційне професійне спілкування (спілкування з колегами та керівниками органів правопорядку) та професійне спілкування (спілкування із громадянами, правопорушниками, представниками органів влади тощо) [44].

Успішна робота юриста вимагає поєднання знань правових норм, етики, психології та технологій з вміннями ефективно спілкуватися та використовувати мову відповідно до специфіки правової діяльності.

Розглянемо основні елементи. Знання права: юрист повинен мати глибокі знання в різних галузях права, нормативно-правових актів, судової практики та процесуальних процедур.

Юридична етика: юрист повинен дотримуватися високих професійних моральних стандартів і етичних норм у своїй роботі, зокрема щодо конфіденційності, конфлікту інтересів та забезпечення справедливості.

Психологічні та технологічні навички: юрист повинен розуміти психологічні аспекти спілкування, переговорів та розв'язання конфліктів. Крім того, уміння використовувати сучасні технології, зокрема юридичні інформаційні системи та програми, є важливим для ефективної роботи.

Вміння комунікувати: юрист повинен мати добрі навички спілкування, включаючи усне і письмове мовлення, аргументацію та переконливість. Важливо вміти виразно пояснювати складні правові поняття та ідеї, адаптувати мову до аудиторії та ефективно взаємодіяти з клієнтами та колегами.

Юридична комунікація є ключовим аспектом професійної діяльності юриста і включає в себе взаємодію між учасниками правових процесів з метою створення, тлумачення та застосування правових норм.

Основні риси юридичної комунікації розглянемо нижче.

Обмін інформацією: юристи обмінюються різноманітною інформацією, такою як факти, докази, правові документи та інші матеріали, необхідні для вирішення правових питань. Цей обмін інформацією допомагає розуміти сутність справи та забезпечує основу для подальших дій.

Сприйняття і розуміння: учасники комунікації повинні сприймати і розуміти один одного. Це означає, що юристи повинні бути здатні виявляти увагу до деталей, слухати та аналізувати інформацію, розуміти точки зору та потреби інших учасників.

Стратегія і тактика взаємодії: у процесі комунікації юристи розробляють стратегію та тактику взаємодії залежно від мети та контексту спілкування. Це

включає вибір відповідних способів висловлювання, переконливих аргументів та розв'язання конфліктів.

Створення єдиної стратегії: важливо, щоб учасники комунікації розуміли один одного та працювали разом для досягнення спільної мети.

Важливі професійно-значущі якості, які повинні бути притаманні майбутнім юристам, а саме: відповідальність, людяність та емпатія, організованість, цілеспрямованість, комунікативні здібності. Кожен юрист повинен володіти добре розвинутими комунікативними здібностями і здатністю до взаємодії з іншими людьми. Комунікативна компетентність є ключовою складовою професійної компетентності юриста. Вона відображає здатність ефективно і ефективно спілкуватися з іншими людьми, зокрема, з клієнтами, колегами, суддями, правоохоронними органами та іншими учасниками правових процесів.

Висновки до розділу 1

Поняття комунікативної компетентності може мати різні визначення в науковій літературі. Це відбувається через різноманітні підходи і акценти, що розглядаються дослідниками.

Комунікативна компетентність може тлумачитися як сукупність знань, вмінь і навичок, пов'язаних з ефективним спілкуванням. Деякі дослідники підкреслюють, що комунікативна компетентність передбачає розуміння соціокультурного контексту та використання мовних і немовних засобів для передачі інформації та досягнення комунікативних цілей.

Сучасна професійна діяльність вимагає високого рівня комунікативної компетентності, і це особливо важливо в галузі юриспруденції. Юристи мають постійно спілкуватися з клієнтами, колегами, суддями, іншими фахівцями та громадськістю. Комунікативна компетентність є ключовою для юристів, оскільки вона впливає на їх здатність ефективно спілкуватися, впливати на інших, переконувати, аргументувати свою позицію і розв'язувати конфлікти. Володіння вміннями і навичками комунікації допомагає юристам встановлювати довіру з клієнтами, розуміти їх потреби і ефективно представляти їх інтереси. Крім того, комунікативна компетентність є важливою для успішного ведення переговорів, медіації, публічних виступів та письмових комунікацій. Юристи повинні бути здатні передати складну юридичну інформацію зрозуміло і зрозуміти потреби своїх співрозмовників. Отже, комунікативна компетентність є необхідною якістю для юристів, яка сприяє їх успішній професійній діяльності та впливає на якість юридичних послуг, які надаються.

Формування комунікативної компетентності у майбутніх фахівців є складним процесом, який вимагає відповідного організаційно-методичного забезпечення навчального процесу. Викладачі повинні мати високу професійну компетентність та педагогічну майстерність, щоб ефективно передавати знання і вміння у галузі комунікації. Створення мотиваційної основи для активності студентів є також важливою складовою процесу

формування комунікативної компетентності. Студенти повинні бути мотивовані і зацікавлені в оволодінні навичками компетентного спілкування. Для досягнення цього можна використовувати різноманітні методи і прийоми, створювати ситуації, які спонукають студентів до активної комунікації та розвитку їхніх комунікативних здібностей. Формування та розвиток комунікативної компетентності є необхідною умовою для майбутньої ефективної професійної діяльності. Комунікаційні навички і вміння є ключовими у багатьох професіях, включаючи юридичну галузь. Чим краще студенти розвинуть свою комунікативну компетентність під час навчання, тим більш успішною буде їхній майбутній професійний шлях. Отже, відповідне організаційно-методичне забезпечення, професійна компетентність викладачів та створення мотиваційної основи є важливими умовами для успішного формування комунікативної компетентності у майбутніх фахівців.

Комунікативна компетентність визначається рівнем сформованості особистісного й професійного досвіду взаємодії з оточенням. Цей досвід включає знання, навички, уміння та розуміння, необхідні для ефективного спілкування у професійному середовищі і суспільстві загалом.

Особистість з високим рівнем комунікативної компетентності володіє не тільки мовними навичками, але й здатністю адаптувати своє спілкування до різних ситуацій, аудиторій і цілей. Вона вміє ефективно використовувати вербальні та невербальні засоби комунікації, виявляє емпатію, розуміння і гнучкість у спілкуванні.

Комунікативна компетентність є важливою як у професійному середовищі, так і в суспільстві загалом. Вона дозволяє успішно взаємодіяти з колегами, клієнтами, виразно висловлювати свої думки і ідеї, розв'язувати конфлікти, вести переговори та впливати на інших людей.

Сьогодні, щоб відповідати суспільним потребам, професійна підготовка майбутнього юриста повинна забезпечувати формування в нього достатніх знань, психологічних умінь та навиків, практичної готовності до майбутньої

зайнятості із врахуванням актуальних особливостей того чи іншого напрямку юридичної діяльності. Комунікативна компетентність є ключовою рисою кожного юриста, адже передбачає щоденне спілкування із людьми.

Для того, щоб спілкування було більш ефективним, майбутній юрист повинен знати закони, володіти рядом комунікативних здібностей, уміти налагоджувати стосунки із громадянами, уміти переконувати їх, враховуючи індивідуально-психологічні особливості. Від його професіоналізму у спілкуванні, залежатиме і кінцевий результат його діяльності, адже юрист кожного дня співпрацює з великою кількістю людей, і від того, наскільки вміло він вступатиме з ними в контакт, наскільки швидко та ефективно він це робитиме буде залежати його успішність.

Важливо відзначити, що загалом право у своїй сутності засноване на комунікації людей різних сфер та соціальних груп. Юристи ж, долучаючись до людських відносин, відіграють роль арбітрів в ситуаціях конфліктної взаємодії. Дотримання коректності і гідної поведінки є важливими морально-етичними обов'язками для юристів. Ці принципи визначаються етичними нормами та стандартами, які регулюють професійну поведінку юристів.

РОЗДІЛ 2
ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ, ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ

2. 1. Підходи до дослідження комунікативної компетентності.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень щодо особливостей формування та розвитку комунікативної компетентності показує, що основа її формування закладається саме у період навчання: як у період навчання у школі, так і під час навчання у вищих навчальних закладах.

Для того, щоб виявити рівень розвитку комунікативної компетентності майбутніх юристів спершу нам необхідно визначити наявний, вже сформований рівень комунікативної компетентності на даний момент. В ході такого дослідження ми матимемо нагоду визначити рівні розвитку комунікативної компетенції майбутніх фахівців та визначити певні проблемні моменти (якщо такі будуть).

Таким чином, дослідження проводилось у три етапи:

Перший етап – емпіричне дослідження: виявлення у майбутніх юристів вже сформованого рівня комунікативної компетентності, особливостей зв’язку комунікативної компетентності з індивідуально-психологічними характеристиками, визначення психологічних чинників комунікативної компетентності.

Другий етап – формувальний: організація тренінгової діяльності з метою розвитку комунікативної компетентності.

Третій етап – повторне дослідження з метою виміру показників після тренінгу, аналіз отриманих результатів стосовно особливостей розвитку комунікативної компетентності.

Емпіричне дослідження проводилось на базі вищого навчального закладу Міжрегіональної академії управління персоналом.

В емпіричному дослідженні взяли участь 88 осіб – студенти майбутні юристи, віком від 18 до 23 років, з них – 46 жінок та 42 чоловіки відповідно.

Для виявлення рівня комунікативної компетентності на першому етапі дослідження ми використовували наступні методики:

- методика діагностики особистісної зрілості (автор: Ю. З. Гільбух);
- тест на визначення рівня емоційного інтелекту (автор: Н. Холл);
- методика «Локус контролю» (автор: Дж. Роттер);
- методика «Визначення стилю поведінки особистості в конфліктних ситуаціях» (автор: К. Томас);
- методика «Діагностика комунікативної компетентності» (автор: В. Куніцина);
- багатовимірний опитувальник самореалізації особистості С. І. Кудінова;
- опитувальник термінальних цінностей І. Г. Сєніна.

Нижче розглянемо кожну методику більш детально.

Методика діагностики особистісної зрілості (автор: Ю. З. Гільбух) спрямована на визначення п’яти базових показників, що разом складають зрілість особистості: мотивація досягнення, відношення до свого «Я», почуття громадянського обов’язку, життєва установка, здатність до психологічної близькості з іншою людиною [33].

За даною методикою усім учасникам емпіричного дослідження було запропоновано відповісти на ряд запитань, використовуючи один варіант із чотирьох можливих: «ніколи», «рідко», «часто», «завжди».

В результаті опитування за даною методикою ми визначали рівні (високий, середній, низький) за кожним із п’яти вище зазначених показників.

Тест на визначення рівня емоційного інтелекту (автор: Н. Холл) [33] спрямований на виявлення здатності розуміти ставлення особистості, що репрезентоване емоціями та управлінням емоційною сферою на основі прийняття певних рішень. Методика включає 30 тверджень і містить 5 шкал, пов'язаних з емоційною обізнаністю, управлінням своїми емоціями, самомотивацією, емпатією та розпізнаванням емоцій інших людей (додаток А).

Тест передбачає ряд тверджень, які досліджувані повинні оцінювати за шкалою від -3 до +3 балів. Залежно від суми балів, рівні емоційного інтелекту можуть бути визначені таким чином:

Рівні емоційного інтелекту:

14 і вище: високий рівень

8-13: середній рівень

7 і менше: низький рівень

Інтегративний рівень емоційного інтелекту:

70 і більше: високий рівень

40-69: середній рівень

39 і менше: низький рівень

Ці показники допомагають оцінити рівень розвиненості емоційного інтелекту відповідно до результатів тестування. Високий рівень свідчить про високу компетентність у сфері емоційного інтелекту, середній рівень вказує на середню розвиненість, а низький рівень вказує на недостатню розвиненість цих навичок.

За кожною шкалою підраховується сума балів із врахуванням знаків «+» та «–». Чим більша плюсова сума балів, тим більше виражений емоційний прояв.

Методика «Локус контролю» (автор: Дж. Роттер) [40] спрямована на виявлення локусу контролю поведінки (інтернальності-екстернальності). Так, відзначимо, що в результаті емпіричного дослідження автору даної методики Дж. Роттеру вдалось показати, що люди із перевагою інтернального локусу контролю більш впевненні у собі, спокійні та позитивні; в них легше складаються міжособистісні стосунки; вони більш незалежні. Люди з екстернальним локусом контролю схильні вірити, що зовнішні фактори, такі як удача, впливають на їхні результати та успіхи, замість внутрішньої мотивації та власних дій.

Дана методика полягала у тому, що досліджуваним пропонувалось прочитати ряд парних тверджень і вирішити, з якими із них вони

погоджуються в більшій мірі (тобто вибрати лише один варіант із двох можливих – «а» або «б») (додаток Б).

Методика «Визначення стилю поведінки особистості в конфліктних ситуаціях» (автор: К. Томас).

Автор методики стверджує, що уникання конфліктів або бездумне вирішення їх може мати негативні наслідки. Замість цього, автор акцентує увагу на важливості вміння грамотно управляти конфліктами.[33]. К. Томас та Р. Кілман розробили відому модель регулювання конфліктів, відому як "Модель конфліктного рішення Томаса-Кілмана". Ця модель включає два основних фактори, що впливають на поведінку особистості під час конфлікту: увагу до інтересів інших людей та захист власних інтересів.

Загалом дана методика виділяє п’ять способів регулювання конфліктів, що визначені у відповідності із двома основними вимірами (кооперація і наполегливість).

Конкуренція (Competing): Цей спосіб передбачає активну захист своїх власних інтересів і досягнення своїх цілей, навіть за рахунок ігнорування інтересів і потреб інших сторін. В цьому випадку, одна сторона переважає над іншими і ставить свої інтереси на перше місце.

Компроміс (Compromising): Цей спосіб передбачає пошук компромісного рішення, де кожна сторона здійснює певні поступки і отримує компромісний результат. В цьому випадку, нічия сторона не повністю задовольняється, але досягається певний рівень компромісу.

Співробітництво (Collaborating): Цей спосіб передбачає активну співпрацю та пошук взаємовигідних рішень для всіх сторін конфлікту. У такому підході, сторони намагаються враховувати інтереси і потреби один одного, створюють спільні рішення і досягають взаємовигідних результатів.

Уникнення (Avoiding): Цей спосіб передбачає уникнення конфлікту або його відкладання на майбутнє. Сторони можуть ухилитися від прямого стикання з проблемою або уникнути обговорення, надіючись, що конфлікт сам розчиниться або буде вирішений іншими шляхами.

Упорядкування (Accommodating): Цей спосіб передбачає підкорення власних інтересів, які задовільняють обидві сторони.

Респондентам пропонується обирати одне з двох суджень, яке найкраще відображає їх поведінку. Ці судження описують поведінку особистості і згруповані в 30 пар, що відповідають п'яти типам регулювання конфліктів.

Кожна пара суджень має формат "А або Б", і респондент повинен обрати те судження, яке найбільше характеризує їхню поведінку в конфліктній ситуації. Ці судження базуються на двох основних вимірах - кооперації і наполегливості, і допомагають визначити типову стратегію регулювання конфлікту, яку респонденти найчастіше використовують.

За допомогою цього опитувальника можна встановити, яку з п'ятьох форм поведінки (конкуренція, компроміс, співробітництво, уникнення або упорядкування) найбільше використовує респондент для регулювання конфліктів (додаток В).

Методика «Діагностика комунікативної компетентності» (автор: В. Куніцина) спрямована на визначення рівнів комунікативної компетентності (вмінні налагоджувати контакт, мовленнєва компетенція, вміння вислухати) [22]. Методика передбачає ряд питань, на які потрібно дати ствердну (знак «+») або заперечну відповідь (знак «-») (додаток Д).

Кожне питання оцінюється за 12-бальною шкалою.

Також ми використали багатовимірний опитувальник самореалізації особистості С. І. Кудінова (див. додат. Е).

Опитувальник С. І. Кудінова був розроблений в рамках авторського полісистемного підходу, де аргументовано викладено сутність концептів самореалізації (втілення своїх здібностей, знань, умінь і навичок, можливостей, тут і тепер, в даний момент часу в різних сферах життєдіяльності) та самоактуалізації (прагнення реалізувати свій потенціал у значимій для особистості сфері у віддаленій або найближчій перспективі) [21].

Багатовимірний опитувальник самореалізації особистості складається з 20 шкал, 19 з яких є базовими та одна контрольна шкала, що відображає концептуальний підхід полісистемної моделі самореалізації особистості.

Опитувальник С. І. Кудінова дозволяє виміряти 5 рівнів самореалізації особистості: 1) інтенсивний; 2) гармонійний; 3) адаптивний; 4) інертний, 5) ірраціональний.

Кількість балів 151 та більше свідчить про дуже високий, інтенсивний рівень самореалізації. За такого рівня балів у особистості хворобливо розвинено прагнення до самовираження. Особистість постійно зайнята думками про своє самовдосконалення, про досягнення високих результатів у будь-якому виді діяльності.

Кількість балів від 101 до 150 балів свідчить про гармонійний рівень самореалізації. Особистість вміє розподіляти власні ресурси. Добре знає свої достоїнства і недоліки, постійно прагне до особистісного зростання, професійного самовдосконалення і соціального визнання. Особистість повна оптимізму та здравого раціоналізму. Особистість не тільки має хороше представлення про свої прагнення, але і знає, як їх реалізувати. Для особистості у більшій мірі характерний гармонійний розвиток.

Кількість балів від 51 до 100 балів свідчить про адаптивний рівень самореалізації особистості. За такої кількості балів для особистості характерною є помірність в усьому. Якщо особистість зіштовхується з великими труднощами у будь-якій справі, то надає перевагу відмовитись від неї та не витрачати тривалий час на розв’язання проблеми. Особистість намагається бути як всі. Особистісна, професійна та соціальна досконаліть не є важливою метою та смислом всього її життя. Періодично особистість прагне розвивати в собі певні якості, оволодіти професійною майстерністю та отримати повагу чи визнання в соціумі. Особистість прагне бути не гірше інших та в чомусь багатьох людей перевершувати.

Кількість балів від 21 до 50 балів свідчить про інертний рівень самореалізації. Особистість не відчуває особливого бажання підвищувати

свою майстерність, робить це лише тоді, коли змушена. Професія для особистості виступає лише як необхідність. Прояв особистості у суспільному житті колективу, міста тощо не є характерним. Особистість прагне уникати участі у масових соціально-значимих заходах.

Кількість балів від 0 до 20 балів свідчить про ірраціональний рівень самореалізації. За такої кількості балів для особистості взагалі не характерний прояв особистої ініціативи та активності, як у діяльності, так і у самовдосконаленні. Особистість не прагне бути професійно компетентною та зробити кар'єру, оскільки це пов'язано з труднощами. Суспільна діяльність особистості представляється малопривабливою і абсолютно безглуздою. Особистість не турбує її рівень розвитку, вона схильна вважати, що все само собою відбувається, тому не треба жодних зусиль для свого розвитку, так як це нецікаво. На думку такої особистості, головне у житті – це відпочинок, розваги, веселе проведення часу.

З метою виміру вираженості термінальних цінностей особистості нами використовувався опитувальник термінальних цінностей І. Г. Сєніна (див. додат. Ж).

Цей опитувальник дає можливість оцінити вираженість кожної з восьми термінальних цінностей. Особа може оцінювати, наскільки важливою є кожна з цих цінностей для неї особисто. Оцінка може бути здійснена на шкалі від низького до високого значення, щоб відобразити ступінь вираженості кожної цінності в житті людини.

Нижче наведені восьме термінальні цінності, які оцінюються в опитувальнику:

1. Власний престиж: ступінь важливості престижу та позиції в соціальній ієрархії.
2. Високе матеріальне становище: ступінь важливості наявності матеріальних благ, багатства та успіху в матеріальній сфері.

3. Креативність: ступінь важливості розвитку творчих здібностей та виявлення новаторського підходу у діяльності.

4. Активні соціальні контакти: ступінь важливості підтримки широкого кола соціальних зв'язків та активного участі у соціальному житті.

5. Розвиток себе: ступінь важливості особистого розвитку, набуття нових знань, навичок та досягнення особистого зростання.

6. Досягнення: ступінь важливості досягнень у різних сферах життя, включаючи професійні успіхи, особисті рекорди тощо.

7. Духовне задоволення: ступінь важливості відчуття гармонії, внутрішнього задоволення та спокою у духовній сфері.

8. Збереження власної індивідуальності: ступінь важливості збереження своєї унікальності, самовираження та відмінності від інших.

Опитувальник заснований на теоретичних положеннях М. Рокича про структуру людських цінностей [33]. Опитувальник засновується на двох припущеннях: 1) життєві сфери, які в тій чи іншій мірі представлені у житті кожної особистості, характеризуються для різних осіб різною мірою значимості; 2) у кожній з них реалізуються різні для кожної особистості бажання та прагнення, які є одним з компонентів спрямованості особистості.

Опитувальник термінальних цінностей І. Г. Сєніна містить 80 тверджень, які визначають основні життєві цінності особистості.

Досліджуваним пропонується оцінити кожне твердження за 5-ти бальною шкалою. Отримані оцінки в балах переводяться в стени за таблицями норм.

Опитувальник термінальних цінностей І. Г. Сєніна дозволяє оцінити вираженість термінальних цінностей у різних сферах життя особистості, зокрема в професійному житті, навчанні і освіті, сімейному житті, суспільному житті та захопленнях. Це дозволяє з'ясувати, які цінності мають більшу значимість для особистості в конкретних сферах її життя і визначити її пріоритети та орієнтацію.

Таким чином, з метою визначення психологічних особливостей комунікативної компетентності особистості нами були підібрані та використані валідні та надійні психодіагностичні методики.

2.2. Організація та проведення дослідження

Емпіричне дослідження проводилось на базі вищого навчального закладу Міжрегіональної академії управління персоналом.

В емпіричному дослідженні взяли участь 88 осіб – студенти майбутні юристи, віком від 18 до 23 років, з них – 46 жінок та 42 чоловіки відповідно.

На основі методики «Діагностика комунікативної компетентності» (автор: В. Куніцина), нами було сформовано дві групи учасників дослідження:

1 група – студенти з високим рівнем комунікативної компетентності (37 осіб);

2 група – студенти з низьким рівнем комунікативної компетентності (34особи);

Інші 17 осіб з загальної вибірки не ввійшли в обидві групи, бо мають середній рівень комунікативної компетентності.

На основі U-критерія Манна-Уітні ми виявили, що є статистично значущі відмінності між цими двома групами щодо досліджуваних характеристик. У-критерій Манна-Уїтні дозволяє порівняти медіани вибірок і визначити, чи є статистично значущі різниці між ними. Результати наведено у таблиці 2. 1.

Таблиця 2. 1.

Особливості індивідуально-психологічних характеристик у осіб першої та другої групи

Показники	Групи	Середній ранг	Рівень значущості
Власний престиж	1 група	58,03	0,000 **p < 0,001**
	2 група	34,26	

Продовження табл. 2. 1.

Креативність	1 група	62,47	0,003 **p < 0,01**
	2 група	21,53	
Активні соціальні контакти	1 група	46,53	0,000 **p < 0,001**
	2 група	12,32	
Саморозвиток	1 група	46,36	0,001 **p < 0,01**
	2 група	21,42	
Досягнення	1 група	53,18	0,004 **p < 0,01**
	2 група	21,90	
Духовне задоволення	1 група	61,58	0,000 **p < 0,001**
	2 група	27,13	
Збереження власної індивідуальності	1 група	57,86	0,000 **p < 0,001**
	2 група	24,58	
Мотивація досягнення	1 група	58,20	0,000 **p < 0,001**
	2 група	24,74	
Відношення до свого «Я»	1 група	56,17	0,000 **p < 0,001**
	2 група	36,81	
Життєва установка	1 група	49,17	0,000 **p < 0,001**
	2 група	28,65	
Здатність до психологічної близькості з іншою людиною	1 група	54,74	0,002 **p < 0,01**
	2 група	31,07	
Самореалізація	1 група	51,62	0,004 **p < 0,01**
	2 група	24,27	
Співробітництво	1 група	51,17	0,000 **p < 0,001**
	2 група	24,36	

Продовження табл. 2. 1.

Компроміс	1 група	63,57	0,009 **p < 0,01**
	2 група	21,59	
Інтернальний локус контролю	1 група	46,42	0,002 **p < 0,01**
	2 група	13,34	
Керування емоціями	1 група	46,38	0,000 **p < 0,001**
	2 група	21,46	
Емпатія	1 група	56,28	0,003 **p < 0,01**
	2 група	34,38	
Розпізнавання емоцій інших людей	1 група	55,52	0,006 **p < 0,001**
	2 група	23,12	

Результати, що ми отримали, показують значущі відмінності між першою та другою групами досліджуваних за власним престижем, креативністю, активними соціальними контактами, саморозвитком, досягненнями, духовним задоволенням, збереженням власної індивідуальності, мотивацією досягнення, відношенням до свого «Я», життєвою установкою, здатністю до психологічної близькості з іншою людиною, самореалізацією, співробітництвом, компромісом, інтернальним локусом контролю, керуванням емоціями, емпатією, розпізнаванням емоцій інших людей.

Емпірично встановлено, що у осіб з високим рівнем комунікативної компетентності в більшій мірі наявні:

1) прагнення до визнання, поваги, схвалення зі сторони найбільш значимих осіб;

2) перша та друга групи досліджуваних відрізняються в прагненні до реалізації своїх творчих можливостей, внесенні змін в усі сфери життя,

прагненні уникати стереотипів та урізноманітності свого життя, це може вказувати на різні рівні цих характеристик у досліджуваних групах;

3) прагнення до встановлення сприятливих взаємовідношень з іншими людьми, в більшій мірі значимі всі аспекти людських взаємовідношень;

4) прагнення до самовдосконалення; переконання в необмежених потенційних можливостях людини та акцентування на повній реалізації цих можливостей в житті, це може вказувати на різні рівні цих характеристик у досліджуваних групах;

5) прагнення до досягнення конкретних результатів в різні періоди життя; планування свого життя з постановкою конкретних цілей на кожному етапі життя та точка зору, що головне – досягати цих цілей;

6) особи, які прагнуть до отримання морального задоволення та акцентуються на цікавості та внутрішньому задоволенні в своїх діях, можуть бути більш орієнтовані на особисті цінності, самореалізацію та задоволення від самого процесу діяльності. Це може вказувати на їхню внутрішню мотивацію, потребу в самовираженні та розвитку;

7) прагнення до незалежності від інших людей та переконання про важливість збереження неповторності та своєрідності особистості, це може вказувати на різні підходи до самоідентифікації та соціальної адаптації;

8) спрямованість діяльності на значні життєві цілі, прагнення до самореалізації, самостійність, ініціативність, прагнення до лідерства та до досягнення високих результатів, це може вказувати на різний стиль життя, цінності та мотивацію особистості;

9) впевненість у своїх можливостях, задоволеність своїми здібностями, темпераментом та характером, своїми знаннями, вміннями та навичками;

10) розуміння відносності всього сущого, переважання інтелекту над почуттям, емоційна врівноваженість, розважливість;

11) високий рівень доброзичливості до людей, емпатії та вміння слухати, зазвичай проявляють інтерес до емоцій та потреб інших, що сприяє створенню позитивних і взаємовигідних міжособистісних стосунків; вони

можуть бути більш схильні до співпереживання та розуміння інших людей, а також до виявлення турботи і допомоги в потребах і проблемах інших; також, потреба у духовній близькості з іншими людьми може вказувати на бажання встановлювати глибші, значимі зв'язки та пошук сенсу у взаєминах;

12) самореалізація як найповніше розкриття особистістю своїх здібностей, творчих можливостей, як індивідуальний саморозвиток і самоздійснення;

13) співробітництво і компроміс як стилі поведінки у конфліктній ситуації;

14) інтернальний локус контролю як приписування відповідальності власним здібностям і зусиллям;

15) керуванням емоціями та розпізнаванням емоцій інших людей.

Отже, зазначені характеристики можуть бути більш вираженими у осіб з високим рівнем комунікативної компетентності. Комунікативна компетентність включає набір навичок та вмінь, що сприяють успішній комунікації та взаємодії з іншими людьми.

Особи з високим рівнем комунікативної компетентності часто мають високу самооцінку, що сприяє формуванню власного престижу. Вони також можуть бути більш креативними, оскільки вміють ефективно висловлювати свої ідеї та думки. Активні соціальні контакти є складовою частиною комунікативної компетентності, оскільки це передбачає здатність встановлювати і підтримувати взаємодію з іншими людьми.

Саморозвиток, досягнення та духовне задоволення також можуть бути важливими для осіб з високим рівнем комунікативної компетентності, оскільки ці характеристики сприяють їх особистісному росту та задоволенню від життя. Збереження власної індивідуальності і мотивація досягнення також можуть бути сильніше вираженими у таких осіб, оскільки вони розуміють важливість самовираження та досягнення особистих цілей.

Особи з високим рівнем комунікативної компетентності зазвичай проявляють більшу схильність до співробітництва, компромісу та прагнення досягти близькості з іншими людьми. Вони можуть бути більш чутливими до потреб

та переживань інших, що сприяє покращенню комунікації та взаєморозумінню.

Крім того, особи з високим рівнем комунікативної компетентності зазвичай мають більш розвинені навички розпізнавання емоцій інших людей. Вони можуть бути уважними до невербальних сигналів, міміки, жестів та інших проявів емоцій, що сприяє зміцненню спілкування та встановленню зв'язку з іншими людьми.

Тож, особи з високим рівнем комунікативної компетентності часто володіють більшими навичками в управлінні своїми емоціями.

2.3. Аналіз та інтерпритація отриманих результатів.

З метою з'ясування психологічних чинників комунікативної компетентності нами застосовувався множинний регресійний аналіз.

На основі застосування множинного регресійного аналізу [16; 17] нами були отримані стандартизовані коефіцієнти регресії, які дозволяють зробити висновки про вагу певних психологічних чинників комунікативної компетентності особистості.

Отримані результати представлено в таблиці 2. 2.

Таблиця 2. 2.

Коефіцієнти за множинним регресійним аналізом для залежної змінної комунікативної компетентності особистості

Модель		Нестандартизовані коефіцієнти		Стандартизовані коефіцієнти	t	Значення
		B	Стандартна помилка	Бета		
1	(Константа)	24,712	2,689		9,163	**0,000**
	Активні соціальні контакти	0,653	0,159	0,421	5,236	**0,000**
	Креативність	0,537	0,124	0,499	4,671	**0,000**
	Саморозвиток	0,349	0,126	0,279	2,734	**0,006**
	Духовне задоволення	0,259	0,057	0,396	4,562	**0,000**
	Відношення до свого «Я»	0,259	0,130	0,247	2,038	**0,043**
	Керування емоціями	0,226	0,073	0,218	3,145	**0,003**
	Емпатія	0,351	0,057	0,315	4,170	**0,000**
	Розпізнавання емоцій інших людей	0,389	0,045	0,297	2,984	**0,039**

Наведені в таблиці 2. 2 позитивні статистично значимі регресійні коефіцієнти ($p<0,05$) за множинним регресійним аналізом свідчать, що детермінантами комунікативної компетентності особистості виступають: 1) активні соціальні контакти; 2) креативність; 3) духовне задоволення; 4) емпатія; 5) керування емоціями; 6) розпізнавання емоцій інших людей; 7) саморозвиток; 8) відношення до свого «Я».

Суттєвими умовами формування комунікативної компетентності особистості є такі:

1) прагнення до встановлення сприятливих взаємовідношень з іншими людьми;

2) мати сильне бажання творити, вносити новаторські ідеї та зміни в свою роботу, стосунки, хобі та інші аспекти життя; прагнути уникати стереотипів та рутинних схем життя; мати сильне бажання розширювати свої горизонти, впроваджувати різноманітність та різноманіття у свої дії, стосунки та досвід;

3) прагнуть отримувати моральне задоволення в усіх сферах свого життя, зазвичай ставлять акцент на значущість етичних принципів та особистих цінностей; вони прагнуть до того, щоб їхні дії та взаємодії з іншими людьми були відповідними вимогам моралі, доброчесності та справедливості.

4) емпатія як здатність розуміння стосунків, почуттів, переживань, психічних станів іншої особи у формі співпереживання;

5) керування емоціями та розпізнавання емоцій інших людей;

6) прагнуть до самовдосконалення, зазвичай виявляють високу мотивацію до особистого розвитку і покращення своїх навичок та вмінь; вони усвідомлюють, що постійне самовдосконалення є важливим елементом особистого росту та досягнення успіху.

Такі особи переконані, що потенційні можливості людини майже необмежені, і вони вірять у свою здатність досягти високих результатів у різних сферах життя. Вони ставлять перед собою амбітні цілі і прагнуть до їх

повної реалізації.7) впевненість у своїх можливостях, задоволеність своїми здібностями, темпераментом та характером, своїми знаннями, вміннями та навичками.

Таким чином, психологічними чинниками комунікативної компетентності особистості виступають: 1) активні соціальні контакти; 2) креативність; 3) духовне задоволення; 4) емпатія; 5) керування емоціями; 6) розпізнавання емоцій інших людей; 7) саморозвиток; 8) відношення до свого «Я».

Висновки до розділу 2

У даному розділі кваліфікаційної роботи нами було представлено результати емпіричного дослідження, спрямованого на виявлення чинників комунікативної компетентностістудентів юристів.

Для виявлення рівня комунікативної компетентності на першому етапі дослідження були використані наступні психодіагностичні методи: методика «Визначення стилю поведінки особистості в конфліктних ситуаціях» (автор: К. Томас); методика діагностики особистісної зрілості (автор: Ю. З. Гільбух); тест на визначення рівня емоційного інтелекту (автор: Н. Холл); методика «Діагностика комунікативної компетентності» (автор: В. Куніцина); методика «Локус контролю» (автор: Дж. Роттер); багатовимірний опитувальник самореалізації особистості С. І. Кудінова; опитувальник термінальних цінностей І. Г. Сєніна.

Емпірично виявлено значущі відмінності між групами досліджуваних з високим і низьким рівнями комунікативної компетентності за власним престижем, креативністю, активними соціальними контактами, саморозвитком, досягненнями, духовним задоволенням, збереженням власної індивідуальності, мотивацією досягнення, відношенням до свого «Я», життєвою установкою, здатністю до психологічної близькості з іншою людиною, самореалізацією, співробітництвом, компромісом, інтернальним локусом контролю, керуванням емоціями, емпатією, розпізнаванням емоцій інших людей.

Емпірично визначено, що особи з високим рівнем комунікативної компетентності мають більш виражені риси і якості, пов'язані з власним престижем, креативністю, активними соціальними контактами, саморозвитком, досягненнями, духовним задоволенням, збереженням власної індивідуальності та багатьма іншими аспектами.

Це може пояснюватися тим, що комунікативна компетентність передбачає вміння ефективно спілкуватися з іншими людьми, проявляти високий рівень

емоційного і соціального інтелекту, розуміти потреби та почуття інших людей, а також встановлювати позитивні міжособистісні взаємини.

Особи з високим рівнем комунікативної компетентності здатні виявляти більшу емпатію, розуміти та розпізнавати емоції інших людей, уміти співпереживати та реагувати на їхні потреби. Вони також більш схильні до саморозвитку, самореалізації та досягнення успіху у своїх особистих та професійних цілях.

Ці характеристики і якості можуть створювати сприятливі умови для позитивного розвитку особистості та забезпечувати більш задоволене та збалансоване життя у таких осіб.

Чинниками комунікативної компетентності студентів-юристів виступають: 1) активні соціальні контакти; 2) креативність; 3) духовне задоволення; 4) емпатія; 5) керування емоціями; 6) розпізнавання емоцій інших людей; 7) саморозвиток; 8) відношення до свого «Я».

Суттєвими умовами формування комунікативної компетентності особистості є такі:

1) прагнення до встановлення сприятливих взаємовідношень з іншими людьми;

2) прагнення до реалізації творчих можливостей, такі особи часто проявляють високу гнучкість у спілкуванні, вони відкриті до нових ідей, готові ризикувати та експериментувати. Вони мають потребу в творчому самовираженні та розширенні своїх меж, і це впливає на їхні дії та вибір у житті;

3) моральне задоволення в усіх сферах свого життя - це робити те, що приносить внутрішнє задоволення, можуть мати певні особливості, пов'язані з їхнім світоглядом і життєвими цінностями; вони орієнтовані на власні переконання, цінності та етичні принципи, і намагаються жити відповідно до них; вони можуть ставити себе у центр своїх рішень і дій, дотримуючись принципу, що важливо робити те, що приносить внутрішнє задоволення та відповідає їхнім цінностям.

4) емпатія як здатність розуміння стосунків, почуттів, переживань, психічних станів іншої особи у формі співпереживання;

5) керування емоціями та розпізнавання емоцій інших людей;

6) високий ступінь мотивації до особистого розвитку та досягнення свого потенціалу; вони вірять у свої можливості і бачать себе як постійно зростаючих і навчаючихся індивідів; вони прагнуть вдосконалювати свої навички, здібності та знання, а також залучати нові досвіди та виклики для особистого росту;

7) позитивне ставлення до себе і вірять у свою можливість досягнути успіху; мають здатність визначати свої сильні сторони та цінувати їх.; впевненість у своїх можливостях дозволяє їм брати на себе виклики і бути готовими до нових викликів та можливостей, що з'являються у житті; високий рівень самооцінки і задоволеності своїм темпераментом та характером; розуміють свої особливості, приймають себе такими, які є, і використовують ці особливості як перевагу у взаєминах з іншими людьми; можуть бути свідомими своїх сильних сторін і використовувати їх для досягнення своїх цілей.

РОЗДІЛ 3
РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ПСИХОЛОГІЧНИМИ ЗАСОБАМИ

3.1. Підходи до роботи психолога з проблематикою

В сучасному суспільстві професія юриста є доволі престижною, що в свою чергу вимагає від студента постійного самовдосконалення та набуття необхідних навиків та знань на високому рівні. Комунікативна компетентність є ключовим елементом успішного професійного спілкування та досягнення цілей в сфері права.

Юрист, який розуміє важливість цих факторів, повинен приділяти особливу увагу самовдосконаленню, як особистісному, так і професійно-комунікативному. Особистісне самовдосконалення включає розвиток комунікативних мотивів, потреб і цінностей, що становлять основу для ефективного спілкування. Стабілізація професійної спрямованості важлива для розуміння своїх цілей у сфері права та налагодження відповідної комунікації.

Самоорганізація в діяльнісному спілкуванні допомагає юристові бути організованим, ефективним і впевненим у власних комунікативних здібностях. Виховання морально-комунікативних якостей включає розвиток етичних принципів, уміння співпрацювати з іншими, виявляти толерантність і розуміння.

Зростання комунікативної компетентності має стати постійним процесом, який вимагає постійного самовдосконалення. Юрист повинен бути відкритим до вивчення нових методів комунікації, удосконалення своїх навичок у письмовій та усній мові, а також розуміння і використання невербальних засобів спілкування [10].

Тож, в першу чергу, психолог повинен розуміти, що розвиток комунікативної компетентності має передбачати особистісний підхід до кожної людини.

Особистісний підхід у навчанні та вихованні дійсно базується на методологічних принципах гуманістичної психології. Цей підхід ставить особистість в центр уваги і визнає її самоцінність, унікальність та індивідуальність.

У рамках особистісного підходу, психолог чи викладач виявляють глибоку повагу та емпатію до студента, враховують його потреби, інтереси, цінності та особистісні особливості. Це допомагає створити сприятливу атмосферу співпраці та взаєморозуміння.

Особистісний підхід сприяє формуванню особистісних цінностей у студента, які стають орієнтирами у його житті та допомагають виявляти себе в навколишньому світі. Ці цінності можуть включати самовдосконалення, відповідальність, толерантність, етичність та інші.

У такому підході психолог і студент співпрацюють на емоційно-чуттєвому рівні, де важливо забезпечити безпеку та довіру. Це дозволяє уникнути психологічної напруги, яка може виникнути, коли студент відчуває втручання в його особистісний простір. За таких умов студент може відчувати підтримку та відкритість для самовираження та розвитку.

Отже, особистісний підхід в навчанні та вихованні сприяє формуванню особистісних цінностей, забезпечує співпрацю на емоційно-чуттєвому рівні та дозволяє студенту розвиватися без психологічної напруги. особистісний підхід у навчанні сприяє розвитку самостійності у студентів. Шляхом активної участі у навчальному процесі, студенти набувають навичок самостійного мислення, критичного аналізу і прийняття рішень.

За допомогою особистісного підходу, студенти виховуються як активні учасники навчального процесу, а не просто спостерігачі або слухачі. Вони стають здатними до самоорганізації, постановки мети і планування своїх дій.

Це розвиває їх здатність приймати рішення та брати на себе відповідальність за власне навчання і розвиток.

Самостійність у прийнятті рішень також сприяє активній участі студентів у соціальному житті. Вони стають більш активними, ініціативними та самодостатніми у взаєминах з оточуючими. Це допомагає їм розвивати комунікативні навички, лідерські якості та здатність до співпраці з іншими людьми.

Особистісний підхід у навчанні сприяє розвитку самостійності студентів і допомагає їм стати активними учасниками навчального процесу та соціального життя.

Український вчений І. Д. Бех виокремлює ці методологічні принципи, які слугують основою для особистісно-зорієнтованих технологій. Розглянемо кожен з цих принципів детальніше.

Принцип цілеспрямованого створення емоційно збагачених виховних ситуацій: цей принцип передбачає створення таких ситуацій, які би сприяли емоційному збагаченню особистості. Виховні ситуації мають бути насиченими емоційним змістом та викликати активну участь особистості. Це допомагає створити позитивне емоційне середовище для розвитку та виховання.

Принцип особистісно-розвивального спілкування: цей принцип базується на взаємодії вихователя (педагога, психолога) і особистості з метою розвитку останньої. Виховання відбувається через відкрите, взаємовигідне та довірче спілкування, де враховуються потреби, інтереси та особистісні особливості кожного учасника. Важливою складовою цього принципу є визнання гідності та значущості кожної особистості.

Принцип використання співпереживання як психологічного механізму у вихованні особистості: цей принцип покладає акцент на співпереживання як засіб розуміння та сприйняття інших людей. Співпереживання допомагає створити емоційну зв'язок між вихователем та особистістю, розширює кругозір, розвиває емпатію та соціальну компетентність [27].

Комунікативний підхід грає важливу роль у формуванні професійної компетентності майбутніх юристів. Цей підхід базується на активній мовній практиці, спрямованій на розвиток комунікативних умінь та навичок у студентів.

Комунікативний підхід передбачає акцент на використанні мови як засобу спілкування та обміну інформацією. Це включає в себе вивчення різних аспектів мови, таких як граматика, лексика, фонетика, а також розвиток навичок аудіювання, говоріння, читання та письма.

Активна мовна практика включає різноманітні комунікативні завдання, такі як діалоги, рольові ігри, дискусії, презентації тощо. Ці завдання сприяють розвитку навичок ефективного спілкування, аргументації, переконливості та аналізу інформації.

Комунікативний підхід також підтримує активну участь студентів у процесі навчання, стимулює їх до самостійного висловлювання думок, обговорення проблем, аналізу ситуацій. Це сприяє розвитку їхньої комунікативної компетенції та формуванню навичок професійного спілкування.

Комунікативний підхід у навчанні юристів дозволяє студентам отримати необхідні комунікаційні здібності для успішної професійної діяльності [19].

Особливу увагу психологу також важливо звертати і на складні психологічні комунікативні ситуації: проблемні, конфліктні, програвання та обговорення яких сприятиме підвищенню соціальної адаптованості та комунікативної компетентності майбутнього юриста. Формування адекватної позиції у комунікативній ситуації є важливим елементом успішного спілкування. Це вимагає уважного аналізу контексту, розуміння потреб та очікувань співрозмовника, а також уміння висловлювати свої думки чітко, ввічливо та зрозуміло.

Початок опанування комунікативних навичок рекомендується з періоду професійного самовизначення на початкових етапах навчання. Це дає змогу

студентам почати свій професійний розвиток, відпрацювати основні комунікативні вміння і створити основу для подальшого удосконалення.

Набуття комунікативних навичок повинно бути поступовим і систематичним процесом, який продовжується на всіх етапах професійного зростання. Важливо включати практичні тренування, рольові ігри, симуляції професійних ситуацій, де студенти можуть випробувати свої навички комунікації та вдосконалювати їх.

Крім того, постійна самоосвіта і розвиток у галузі комунікації є важливими. Варто вивчати літературу, проходити спеціальні тренінги, брати участь у семінарах та інших подіях, які сприяють поглибленню знань і вмінь у комунікативній сфері.

Такий підхід до розвитку комунікативних навичок допомагає майбутнім юристам стати ефективними спілкувальниками, здатними ефективно взаємодіяти з клієнтами, колегами та іншими учасниками правового процесу [26].

Дійсно, комунікативна компетентність складається з різних характеристик, які взаємодіють між собою і впливають на розвиток цієї компетентності. Комунікативно-мовленнєва компетентність включає в себе вміння ефективно висловлювати свої думки та ідеї, використовувати мовні засоби для передачі інформації та спілкування з іншими. Соціально-перцептивна компетентність пов'язана зі здатністю розуміти сприйняття та емоції інших людей, виявляти емпатію та розуміння, а також адаптувати свою комунікацію до потреб інших осіб. Інтерактивна компетентність передбачає здатність ефективно взаємодіяти з іншими людьми, будувати взаємовигідні відносини та співпрацювати.

Дослідники виявили, що активна самостійна праця над самовдосконаленням і професійним розвитком сприяє більш глибокому і розгалуженому розвитку комунікативної компетентності. Коли фахівці свідомо працюють над розвитком своїх навичок комунікації, вони здатні досягати вищого рівня ефективності у спілкуванні і взаємодії з іншими.

Це свідчить про те, що самовдосконалення є важливою складовою професійного зростання та розвитку комунікативної компетентності. Через постійну практику, осмислення власного досвіду і набуття нових знань та навичок, фахівці можуть покращувати свою комунікативну ефективність і досягати успіху у своїй професійній діяльності.

Виправдано стверджувати, що розвиток соціально-перцептивної компетентності має велике значення для майбутніх юристів. Психологічна проникливість дозволяє розуміти та сприймати емоції, мотивації та потреби інших людей, що допомагає у взаєморозумінні та побудові відносин з клієнтами, колегами та іншими учасниками правового процесу.

Психологічна прозорливість дозволяє бачити та розуміти підтексти, невербальні сигнали та інші недекларовані аспекти комунікації. Це допомагає юристам розпізнавати ситуації, виявляти приховані мотиви та інтереси сторін, а також адаптувати свою комунікацію до потреб конкретної ситуації.

Соціальна інтуїція важлива для сприйняття та аналізу соціальних ситуацій, передбачення поведінки та реакцій інших людей. Вона допомагає юристам побудовувати ефективну комунікацію, адаптуватися до різних типів особистостей та ефективно впливати на співрозмовників.

Гнучкість здатності до корекції образу іншої особи у процесі взаємодії є важливим елементом комунікаційної компетентності юриста. Вміння адаптувати свій стиль спілкування та позиціонування до потреб та характеру співрозмовника може сприяти ефективній комунікації та досягненню поставлених цілей [24].

Співробітництво є важливим елементом комунікативної компетентності. Здатність до співпраці та побудови взаємовигідних відносин з іншими людьми є необхідною для досягнення успіху в будь-якій професійній діяльності, зокрема в роботі юриста.

Співробітництво передбачає готовність слухати та розуміти інших, враховувати їхні потреби та погляди, демонструвати толерантність і вміння

знаходити компроміси. Взаємодія з колегами, клієнтами та іншими учасниками правового процесу вимагає співпраці та вміння будувати довіру.

Коли юрист проявляє вміння співпрацювати та знаходити спільну мову з іншими сторонами, він створює умови для конструктивного вирішення проблем та досягнення мети. Це сприяє підвищенню ефективності комунікації, збільшує ймовірність досягнення успіху в роботі і формує позитивне сприйняття професійної діяльності.

Таким чином, розвиток комунікативної компетентності, зокрема здатності до співробітництва, є важливим фактором в професійній діяльності юриста, оскільки він працює з людьми і впливає на їхні життя та рішення.

3.2. Програма розвитку комунікативної компетентності студентів-юристів

Проблема, пов'язана з нестачею комунікативної підготовки в рамках юридичної освіти нагальна. Хоча студенти отримують теоретичні знання та професійні вміння, необхідні для практичної роботи в юридичній сфері, недостатньо уваги приділяється комунікативним навичкам, які відіграють важливу роль у взаємодії з клієнтами, колегами та іншими учасниками правового процесу.

Комунікативні уміння, такі як ефективне висловлювання, слухання, переконливе доведення своїх ідей, вміння вирішувати конфліктні ситуації та будувати довіру, є необхідними для успішної практики юриста. Вони допомагають встановлювати й утримувати відносини з клієнтами, ефективно представляти їх інтереси та досягати спільних рішень.

Для вирішення цієї проблеми, важливо включити в навчальну програму юридичної освіти спеціальні курси з комунікаційних навичок, тренінги та практичні заняття, спрямовані на розвиток комунікативних умінь студентів. Такі заняття можуть включати рольові ігри, симуляції правових ситуацій, тренування переговорів та дебатів.

Крім того, співпраця з практикуючими юристами, проведення стажувань та робота над реальними кейсами можуть сприяти розвитку комунікативних навичок студентів [11].

Недостатня систематичність, недостатній проблемний та творчий характер занять, відсутність зв'язку з майбутньою професією студентів та недостатня мотивація є серйозними проблемами, які необхідно вирішувати.

Для покращення рівня комунікативної підготовки майбутніх юристів, важливо впроваджувати сучасні педагогічні підходи і методи навчання, які акцентують на практичних вправах, ситуаційних завданнях та рольових іграх. Потрібно забезпечити постійну зворотну зв'язок та корекцію навчального

процесу, щоб студенти могли вдосконалювати свої комунікативні навички на практиці.

Важливо також розвивати мотивацію студентів до самовдосконалення і професійного росту. Це можна зробити через створення стимулюючої системи оцінювання, включення студентів у практичні проекти та дослідницьку роботу, а також надання можливостей для участі у семінарах, тренінгах та конференціях, де вони зможуть ділитися своїми досвідом та отримувати фідбек від професіоналів у галузі.

Загалом, необхідно систематично переглядати навчальні програми, методику викладання та систему оцінювання з метою впровадження сучасних підходів до комунікативної підготовки юристів. Тільки таким шляхом можна досягти високого рівня комунікативної компетентності у майбутніх юристів [26].

Саме тому у ході емпіричного дослідження було організовано тренінг з розвитку комунікативної компетентності майбутніх юристів. Соціально-психологічний тренінг - сукупність активних методів групової психологічної роботи, спрямованих на розвиток комунікативної компетентності учасників групи у спілкуванні. Соціально-психологічні тренінги можуть бути проведені як у формі спеціально організованих занять під керівництвом тренера, так і у формі групових вправ та інтерактивних завдань.

Метою соціально-психологічних тренінгів є покращення навичок спілкування, розвиток емоційної і соціальної інтелігенції, підвищення свідомості про власне поведінку та взаємодії з іншими людьми. Ці тренінги можуть охоплювати такі аспекти, як активне слухання, вміння висловлювати свої думки і почуття, конструктивну зворотну зв'язок, вирішення конфліктів, емоційний інтелект, лідерство та багато іншого.

Під час тренінгу учасники мають можливість вчитися через практичні вправи, рольові ігри, групові дискусії та взаємодію з іншими учасниками. Це дозволяє їм експериментувати зі своїми комунікативними навичками,

отримувати зворотний зв'язок, аналізувати свою поведінку та вдосконалювати її.

Тренінг проводився в 2 етапи зі студентами юристами (особи віком від 18 до 23 років), що приймали участь в емпіричному дослідженні і виявили бажання взяти участь у тренінгу. Тривалість тренінгу становила 2 години протягом 2 тижнів (онлайн).

Задачі тренінгу з розвитку комунікативної компетентності майбутніх юристів:

1. Оволодіння психологічними знаннями: тренінги мають на меті надати учасникам розуміння психологічних аспектів комунікації, включаючи емоційний інтелект, сприйняття та вираження емоцій, міжособистісні стосунки та інші психологічні процеси, що впливають на комунікацію.

2. Формування вмінь і навичок у галузі спілкування: тренінги надають учасникам можливість вивчити та вдосконалити конкретні навички комунікації, такі як активне слухання, ефективне висловлювання своїх думок, побудова діалогу та вирішення конфліктів.

3. Корекція, формування та розвиток настановлень: тренінги допомагають учасникам виявити та змінити шкідливі настановлення або поведінкові патерни, що перешкоджають ефективній комунікації. Вони також сприяють формуванню позитивних настановлень та впровадженню їх у практичні ситуації спілкування.

4. Розвиток здатності адекватного і повного пізнання себе та інших людей: тренінги сприяють розвитку самосвідомості, емпатії та здатності розуміти інших людей. Вони допомагають учасникам впізнати свої власні потреби, цінності та мотивації, а також розуміти мотивацію та позицію інших людейОтож, нижче представимо розроблену нами тренінгову програму, спрямовану на розвиток комунікативної компетентності майбутніх юристів.

Етап №1

Тема тренінгу: Особливості комунікативної компетентності та її розвиток.

Мета: ознайомлення із особливостями комунікативної компетентності; сприяння вдосконаленню комунікативної компетентності особистості: вміння ставити питання та правильно формулювати їх, вміти слухати співрозмовника, вести переговори; розвивати логічне мислення, уяву, увагу до деталей.

Хід проведення тренінгу:

1. Вправа «Знайомство»

Учасники тренінгу по черзі розповідають присутнім основну інформацію про себе (ПІБ, свої захоплення мрії, місце, що очікують від тренінгу).

2. Інформаційне повідомлення «Особливості комунікативної компетентності та її роль в професійній діяльності»

Комунікація є унікальним специфічним видом діяльності, без якої неможливо стати хорошим професіоналом.

Комунікації відіграють провідну роль у роботі кожного фахівця, і юристів зокрема, адже у межах своїх посадових обов'язків йому потрібно постійно спілкуватися з людьми, стикатися з різними темпераментами, вирішувати конфлікти так, щоб для кожного залишатися об'єктивним та неупередженим. Вміння вести діалог і досягати успіху в комунікації є надзвичайно важливими якостями для сучасного юриста. Комунікативні навички є ключовими в професійній діяльності юриста, оскільки їх ефективне застосування допомагає досягати результативної взаємодії з клієнтами, колегами, протилежною стороною та іншими учасниками правового процесу.

Організація процесу комунікації, здатність вести діалог і управляти ним дозволяють юристу ефективно передавати інформацію, чітко висловлювати

свої думки та аргументи, вміло вислуховувати і розуміти позицію співрозмовника, а також знаходити компроміси та досягати взаєморозуміння.

Успішний юрист повинен бути здатним переконати, мотивувати та аргументувати свої позиції, зокрема, під час переговорів, судових засідань або презентацій. Вміння створювати атмосферу довіри, зняти напругу та ефективно взаємодіяти з різними людьми також є важливими факторами успіху в професійній практиці.

Таким чином, наряду з професійними знаннями і вміннями, розвиток комунікативної компетентності стає невід'ємною складовою успіху сучасного юриста.

В основу комунікації насамперед покладений процес взаємодії і спілкування. Спілкування містить у собі інструментальну складову, покликану виконувати соціально-значущі завдання, а також особистісну складову, спрямовану на реалізацію особистісних потреб.

Ефективність процесу комунікації полягає у виконанні її основних завдань:

- Виразити себе, донести до співрозмовника свою ідею.
- Отримати від партнера по спілкуванню підтвердження, що висловлене було почуте і зрозуміле.
- Вислухати співрозмовника.
- Підтвердити, що ви його почули.

3. Вправа «Диспут»

Вправа "Диспут" є ефективним інструментом для розвитку комунікативних навичок, аргументації та здатності до аналітичного мислення. Ця вправа дозволяє учасникам висловлювати свої думки, слухати і розуміти позицію супротивника, а також підтримувати аргументацію і задавати уточнюючі запитання.

У процесі проведення вправи "Диспут" можна використовувати такі кроки:

A. Формування команд: Учасники поділяються на дві команди з приблизно рівною чисельністю.

B. Жеребкування позицій: Вирішується, яка з команд буде захищати одну з альтернативних позицій щодо певного питання.

C. Обговорення аргументів: Кожен учасник команди по черзі висловлює свої аргументи на користь позиції своєї команди. При цьому важливо підтримувати аргументи супротивників і з'ясовувати сутність їх аргументації.

D. Реакція на аргументи: Учасник, чия черга наступна, реагує на висловлені аргументи, ставить уточнюючі запитання або робить парафраз, щоб переконатися в повному розумінні аргументації.

E. Висловлення аргументів: Після підтвердження розуміння аргументації учасник може висловити свої аргументи на користь позиції своєї команди [47].

Ведучий грає важливу роль у проведенні вправи "Диспут". Він відповідає за дотримання черговості виступів і взаємодії учасників, а також за забезпечення атмосфери взаєморозуміння і поваги. Ось деякі вказівки для ведучого.

Стежте за черговістю: впевніться, що кожен учасник має можливість висловити свої аргументи відповідно до черговості.

Підтримуйте висловлювання: підтримуйте учасників, показуючи своє розуміння і підтверджуючи їхні думки за допомогою реакцій, наприклад, кивків головою або позитивних виразів обличчя.

Використовуйте парафраз: якщо аргументація не зрозуміла повністю, уточнюйте, задавайте запитання або повторюйте ключові моменти власними словами, щоб переконатися в правильному розумінні.

Уникайте приписування думок: застерігайте учасників від продовження або розвитку думки співрозмовника. Наголосіть, що вони мають підтримувати висловлення, а не втручатися в думки інших.

Коментуйте виконання вправи: після завершення вправи, зверніть увагу на ті моменти, де парафразування допомогло уточнити позиції учасників і сприяло розвитку комунікації.

Коментар після вправи може містити визначення сильних сторін учасників, зауваження щодо спілкування та розуміння позицій, а також заохочення до подальшого розвитку комунікативних навичок [1].

4. Перерва на каву

5. Гра «Так-ні»

Ведучий ставить перед учасниками тренінгу питання, на яке учасники мають знайти відповідь, задаючи ведучому питання, на які можна відповісти лише «так» або «ні». Враховуючи відповіді, учасники колективно мають озвучити відповідь:

Ситуація 1

Перед сном жінка ховає свою одну туфлю у сейф. Навіщо?

Учасники по черзі задають питання, допоки не отримають відповідь.

Відповідь: Ця жінка працює стюардесою. В готелі перед сном вона кладе свої документи у сейф, а щоб їх зранку не забути, кладе одну туфлю із документами.

Ситуація 2

Бізнесмен став свідком викрадення людини. Однак, коли він повідомив про це в поліцію – йому не повірили. Чому?

Відповідь: Бізнесмен щойно вийшов від стоматолога і не міг розбірливо і чітко розмовляти після анестезії. Поліцейський подумав, що він напився і не повірив йому.

6. Підбиття підсумків роботи групи, рефлексія

Комунікативну компетентність особистості включає в себе не лише вміння ефективно спілкуватись з колегами на різних рівнях ієрархії, але й здатність встановлювати зворотний зв'язок з підлеглими працівниками, уважно прослуховувати їхні потреби та бажання, а також діяти з урахуванням їхніх інтересів.

Цілеспрямоване спілкування з підлеглими і колегами включає в собі здатність вислуховувати і розуміти їхні погляди, думки та потреби, а також чітко та коректно виражати свої ідеї і інструкції. Добре розвинена комунікативна компетентність допомагає побудувати довіру, створити позитивну атмосферу спілкування і підтримувати продуктивні взаємини з колегами і підлеглими.

Крім того, важливо враховувати інтереси учасників, відкрито спілкуватись з ними, ставитись до них з повагою і відкритістю. Здатність приймати від них побажання та зворотний зв'язок допомагає покращити робочі процеси, забезпечити взаєморозуміння та високу ефективність командної роботи.

7. Вправа «Що нового я дізнався?»

Учасники тренінгу по черзі висловлюють свої думки щодо тренінгу: що нового взнали, що будуть використовувати надалі в своїй роботі.

Етап №2

Тема тренінгу: Комунікативна компетентність юриста.

Мета: вдосконалення навиків комунікативної компетентності; розвивати вміння помічати особисті проблеми у комунікації та спілкуванні.

Хід проведення тренінгу:

1. Вправа-тренінг "Хто є хто" є цікавим способом розвитку комунікативних навичок і сприяє підвищенню взаєморозуміння та зв'язку між учасниками. Ця вправа сприяє активному спілкуванню, вмінню запитувати, слухати та запам'ятовувати інформацію про інших людей. Учасники отримують аркуш паперу та олівець і мають обмежений час - 5 хвилин, щоб познайомитися один з одним і дізнатися якомога більше про інших учасників. Вони можуть ставити запитання, розпитувати про інтереси, хобі, освіту, досвід роботи тощо. Кожен учасник повинен записати отриману інформацію про інших людей. Переможцем вважається той учасник, який зберіг найбільше

корисної інформації про інших. Вправа підтримує активну взаємодію між учасниками, розвиває вміння слухати і концентруватись на співрозмовнику, а також запам'ятовувати інформацію. Ця вправа також сприяє формуванню емпатії та взаєморозуміння, оскільки учасники мають активно виявляти інтерес до життя і досвіду інших людей. Вона може бути корисною для будь-якої групи, де важливо покращити комунікацію і збільшити взаєморозуміння між учасниками.

2. Вправа на читання уривку тексті від імені певної особи.

Учасники отримують підготовлений тренером уривок тексту з різними характеристиками, такими як жанр, стиль, відома особа або психічний стан. Вони мають прочитати цей уривок виразно, імітуючи мову та манеру поведінки відповідної особи.

Ця вправа допомагає учасникам розвивати вміння виразно передавати емоції та створювати певний образ через своє читання. Вона також сприяє розвитку емоційної інтелігентності, сприйняття різних ролей та здатності адаптувати свою комунікацію до конкретного контексту.

Ця вправа може бути особливо корисною для майбутніх юристів, оскільки вони повинні володіти вмінням адаптувати свою комунікацію до різних ситуацій і спілкуватися з різними людьми. Вона допоможе їм вдосконалити навички виразного читання, інтерпретації текстів та збагатить їхні комунікативні можливості [25]. Тренер передає окремі уривки тексту учасникам, а решта учасників мають відгадати, від імені кого, для кого, в якому стані і з якою метою здійснюється повідомлення. Після цього вони аналізують промову, звертаючи увагу на те, чого саме не вистачало для більшої переконливості і впізнаваності ситуації.

Ця вправа сприяє розвитку навичок розуміння комунікативних контекстів і аналізу повідомлень з різних перспектив. Учасники вправи вправляються в сприйнятті намірів, цілей та емоцій комунікаторів на основі наданого тексту. Вони також розвивають вміння знаходити неявність інформацію, розуміти підтексти та інтерпретувати їх у контексті.

Аналізуючи промову, учасники можуть обговорити, які елементи мови, поведінки, емоційної виразності або логічної послідовності могли би бути використані для зрозумілішого і ефективнішого спілкування. Вони також мають звернути увагу на необхідність адаптації комунікації до конкретного оточення та аудиторії.

Ця вправа сприяє розвитку навичок сприйняття, аналізу та використання невербальних та вербальних засобів комунікації. Вона допомагає учасникам розвивати свою комунікативну компетентність та збагачує їхні здатності впізнавати й використовувати комунікативні стратегії в різних ситуаціях [18].

3. Психологічна вправа “Що саме хотілося б у собі змінити у плані комунікації та спілкування?”
4. Перерва на каву
5. Рольова гра «Судове засідання». Ведучим повідомляється привід судового засідання, у якому беруть участь «прокурор», «адвокат», «підсудний», «позивач», а потім відбувається «обмін ролями».
6. Рефлексія та підбиття підсумків тренінгу

Питання, що задаються учасникам тренінгу, сприяють самооцінці та рефлексії щодо їхнього досвіду та отриманих знань. Вони допомагають учасникам усвідомити, що саме з навченого вони бажають взяти з собою, які знання та навички вони розглядають як цінні та корисні.

Учасники можуть відповісти, які конкретні аспекти тренінгу були найбільш корисними для них. Наприклад, це можуть бути вміння встановлювати ефективний зв'язок, адаптувати комунікацію до різних ситуацій, працювати над невербальною виразністю або розвивати навички активного слухання та емпатії.

Також учасники можуть висловити свої враження про новий досвід, який вони отримали під час тренінгу. Вони можуть згадати конкретні ситуації або вправи, де вони змогли застосувати нові знання та навички.

Крім того, учасники можуть вказати на те, що їхній досвід може ще потребувати вдосконалення. Вони можуть згадати аспекти, які вони вважають слабкими або ті, над якими вони хотіли би ще працювати. Наприклад, це можуть бути навички вирішення конфліктів, вміння ефективно вести переговори або керування емоціями під час комунікації.

Ці питання допомагають учасникам усвідомити свої потреби та напрямки подальшого розвитку у сфері комунікативної компетентності. Така самооцінка сприяє побудові планів для подальшого самовдосконалення.

3.3. Аналіз ефективності запропонованої програми

Емпіричне дослідження проводилось на базі вищого навчального закладу Міжрегіональної академії управління персоналом.

В емпіричному формувальному дослідженні взяли участь 34 особи – з низьким рівнем комунікативної компетентності – студенти майбутні юристи, віком від 18 до 23 років.

Контрольна група – студенти з низьким рівнем комунікативної компетентності (17 осіб), які не проходили тренінг.

Експериментальна група – студенти з низьким рівнем комунікативної компетентності (17 осіб), які проходили тренінг.

В кожній групі респондентів вимірювались показники комунікативної компетентності по два рази.

Експериментальна група респондентів проходила тренінг, контрольна група респондентів тренінг не проходила.

Формувальний експеримент здійснювався за таким планом:

Експериментальна група: Вимір Х-вплив Вимір

Контрольна група: Вимір Вимір

Наявність контрольної групи дозволяє оцінити ефективність тренінгової програми. Дві групи респондентів були еквівалентними.

Відзначимо, що на даному етапі дослідження обробка та інтерпретація отриманих результатів проводилась за допомогою програми SPSS.

На основі t-критерія Стьюдента для залежних вибірок ми порівняли показники комунікативної компетентності у учасників дослідження до та після тренінгу.

У таблиці 3.1 ми представили отримані результати по експериментальній групі.

Таблиця 3. 1

Порівняння середніх значень показників комунікативної компетентності за допомогою t-критерія Стьюдента до і після проведення тренінгу в експериментальній групі

Показник	Середні значення до тренінгу	Середні значення після тренінгу	Рівень значущості $p \leq 0,05$
Комунікативна компетентність	16,29	53,27	0,0001

Отримані результати, які ми представили в таблиці 3. 1, показують, що показник комунікативної компетентності після тренінгу на значущому рівні зріс.

На нашу думку, це вражаючий прогрес у покращенні комунікативної компетентності учасників тренінгу. Значення зростання з 16,29 до 53,27 свідчить про значне підвищення рівня вмінь та навичок у сфері комунікації.

Цей розрив у значеннях до та після тренінгу показує, що тренінг ефективно допоміг учасникам у розвитку їхньої комунікативної компетентності. Ймовірно, тренінг надав їм нові знання, навички та інструменти, які вони могли впроваджувати у свою практику.

Важливо зауважити, що ці числа представляють середнє значення комунікативної компетентності. Це означає, що окремі учасники можуть мати ще вищі або нижчі результати. Але загальний ріст середнього значення свідчить про успішність тренінгу та його позитивний вплив на групу.

Ці дані є об'єктивною вказівкою на те, що учасники змогли отримати корисні знання та навички, які сприяють їхньому професійному розвитку та успіху у сфері комунікації.

На основі t-критерія Стьюдента для залежних вибірок ми порівняли показники комунікативної компетентності у учасників контрольної групи, яка не проходила тренінг. У таблиці 3. 2 ми представили отримані результати по контрольній групі.

Таблиця 3. 2

Порівняння середніх значень показників комунікативної компетентності за допомогою t-критерія Стьюдента в контрольній групі

Показник	Середні значення першого виміру	Середні значення другого виміру	Рівень значущості p>0,05
Комунікативної компетентність	16,34	16,31	p>0,05

За наведеними даними, середнє значення комунікативної компетентності у контрольній групі за першим та другим вимірами майже не змінилося, і ця зміна не є статистично значущою. Рівень значущості p більше 0,05 свідчить про те, що випадковість може пояснити такі результати, і немає достатніх доказів для висновку про зміну комунікативної компетентності в контрольній групі.

Це може означати, що в контрольній групі не було введено жодних інтервенцій або тренінгу, які б мали вплив на розвиток комунікативних навичок. Відсутність змін в показнику комунікативної компетентності може свідчити про необхідність додаткових зусиль або інших методів для покращення комунікативних здібностей учасників контрольної групи.

Отримані результати дозволяють нам зробити висновок, що наша тренінгова програма, спрямована на зростання самореалізації, є ефективною.

Таким чином, нами була розроблена тренінгова програма, спрямована на розвиток комунікативної компетентності особистості. Зазначимо, що результати тренінгу можуть варіюватися в залежності від багатьох факторів, таких як методи навчання, тривалість тренінгу, рівень активності учасників тощо. Важливо проводити багаторазові дослідження та оцінювати довгострокові ефекти тренінгової програми для отримання більш повного розуміння її ефективності.

Результати, отримані за допомогою t-критерія Стьюдента для залежних вибірок, показують статистично значущий ріст показника комунікативної компетентності особистості після тренінгу в експериментальній групі. Це свідчить про те, що наша тренінгова програма ефективно впливає на розвиток комунікативних навичок учасників.

Цей результат підтверджує успішність тренінгової програми та підкреслює її значимість у полі розвитку комунікативної компетентності особистості. Це може мати позитивний вплив на особистісний розвиток, професійний успіх та якість міжособистісних взаємин учасників.

Проте, важливо зазначити, що існував момент обмежень і факторів, які могли вплинути на ваші результати, чи/або не були враховані у нашому дослідженні, наприклад, тривалість тренінгу, методи навчання, контекст і особистісні особливості учасників. Додаткові дослідження та оцінка довгострокових ефектів можуть допомогти підтвердити та розширити наші висновки.

Висновки до розділу 3

У даному розділі кваліфікаційної роботи нами був запропонований соціально-психологічний тренінг, спрямований на розвиток комунікативних умінь студентів – майбутніх юристів.

Наша методика проведення соціально-психологічного тренінгу включала різноманітні активні методи групової психологічної роботи, спрямовані на розвиток комунікативної компетентності учасників. А саме: використання ігрових ситуацій, вправ, дискусій, дидактичних і рольових ігор.

Застосування ігрових ситуацій дозволило учасникам тренінгу відчути реальність комунікативних ситуацій і навчитися ефективно спілкуватися в них. Вправи сприяли активному залученню учасників і розвитку їхніх навичок комунікації. Дискусії стимулювали обмін думками, взаєморозуміння і розвиток аргументаційних навичок. Дидактичні і рольові ігри дали можливість учасникам відчути різні ролі і перспективи в комунікації, розширили їхні можливості вираження та сприяють розвитку емпатії.

Цей комплексний підхід до тренінгу дозволив створити стимулюючу та динамічну атмосферу, де учасники активно взаємодіяли, спілкувались і вчились. Це сприяло розвитку їхньої комунікативної компетентності, а також сприйняттю та усвідомленню власного стилю спілкування та його впливу на інших.

Зміст тренінгу включав набір вправ, ситуацій і завдань, спрямованих на тренування комунікативних вмінь і набуття нового досвіду у спілкуванні. Основною метою тренінгу був розвиток комунікативної компетентності учасників, зокрема майбутніх юристів.

Активні методи групової психологічної роботи використовувались для досягнення цієї мети. Вони включали ігрові ситуації, вправи, дискусії, дидактичні і рольові ігри, які сприяють практичному застосуванню набутих знань і навичок. Ці методи дозволили учасникам активно взаємодіяти, спілкуватися та вчитися один від одного.

Зосередження на розвитку комунікативної компетентності студентів-юристів важливе, оскільки вони майбутні професіонали, які повинні володіти навичками ефективної комунікації з клієнтами, колегами та іншими сторонами. Цей тренінг допоміг їм розвинути необхідні навички спілкування, такі як слухання, висловлювання думок, аргументація та встановлення зворотного зв’язку..

Мета тренінгу полягала у розвитку комунікативної компетентності.

Розроблена тренінгова програма, була спрямована на розвиток комунікативної компетентності особистості, що є важливим кроком у покращенні навичок спілкування та взаємодії учасників. Тренінгова програма мала на меті надати учасникам знання, інструменти та практичні навички, необхідні для ефективного спілкування у різних ситуаціях.

У розробці програми ми враховували такі елементи:

- ціль і об'єкт програми, основні аспекти комунікативної компетентності, які ми планували розвивати;
- вибір методів та матеріалів;
- структура програми - розподілтлт матеріал на певні блоки, забезпечили послідовність і логічну прогресію від простих до складних навичок, визначили тривалість кожної частини тренінгу і забезпечили достатньо часу для практичних вправ і обговорення.
- Оцінювання - передбачили механізми оцінювання прогресу учасників, використовуючи анкетування.
- Зворотний зв’язок.

Результати використання t-критерія Стьюдента для залежних вибірок підтверджують ефективність нашої тренінгової програми щодо зростання комунікативної компетентності особистості. Факт, що показник комунікативної компетентності особистості значно зріс після тренінгу в експериментальній групі, свідчить про те, що програма мала позитивний вплив на учасників.

Це важливий результат, який свідчить про те, що наша тренінгова програма діє ефективно і сприяє розвитку комунікативних навичок та компетентності учасників. Зростання комунікативної компетентності може мати значний вплив на особистий та професійний розвиток учасників, сприяючи покращенню їх спілкування та взаємодії з іншими людьми.

ВИСНОВКИ

1. Проаналізовано теоретичні підходи до визначення сутності концепту «комунікативна компетентність» особистості.

Комунікативна компетентністть передбачає здатність встановлювати і підтримувати контакти з оточуючими людьми, а також володіння сукупністю знань, умінь і навичок, які необхідні для ефективного спілкування.

Комунікативна компетентність включає в себе розуміння різних аспектів комунікації, таких як вербальна і невербальна комунікація, вміння слухати і сприймати інформацію, виражати свої думки і почуття чітко і зрозуміло, а також розуміння контексту і адаптацію способу спілкування до потреб та особливостей співрозмовника.

Володіння комунікативною компетентністю є важливим для успішного взаємодії з людьми у різних сферах життя, включаючи професійну діяльність, особисті відносини, колективну роботу та багато інших ситуацій. Це навичка, яку можна розвивати і вдосконалювати протягом життя, і тренінги, спрямовані на розвиток комунікативної компетентності, можуть допомогти у цьому процесі.

Комунікативна компетентність є інтегральною характеристикою особистості, яка дозволяє встановлювати контакти з іншими людьми, ефективно здійснювати комунікативний процес, вільно спілкуватися на професійну тематику.

Визначено специфіку формування комунікативної компетентності особистості.

Формування та розвиток комунікативної компетентності є необхідною умовою для ефективної професійної діяльності. У сучасному світі, де спілкування відіграє важливу роль, вміння ефективно комунікувати стає ключовим фактором успіху у багатьох професійних областях.

Комунікативна компетентність допомагає встановлювати контакти з колегами, клієнтами, партнерами і іншими зацікавленими сторонами,

передавати інформацію чітко і зрозуміло, розуміти потреби і очікування співрозмовника, вирішувати конфліктні ситуації, сприяти спільному розв'язанню завдань і досягненню поставлених цілей.

У багатьох професіях, таких як менеджмент, продажі, психологія, право, медицина та багато інших, комунікативна компетентність є основою для успішної роботи. Вміння ефективно спілкуватися дозволяє встановлювати довіру, побудовувати плідні відносини з колегами та клієнтами, уникати недорозумінь і конфліктів, ефективно презентувати свої ідеї та впливати на інших.

Тому розвиток комунікативної компетентності є важливим елементом професійної підготовки і навчання, а також постійного самовдосконалення. Це можна досягти за допомогою спеціальних тренінгів, курсів і практичних вправ, які спрямовані на поліпшення комунікаційних навичок і знань.

Формування комунікативної компетентності є циклічним процесом, що має задачний характер і передбачає розв’язання різноманітних завдань, виконання яких свідчить про розвиток знань, навичок і вмінь майбутніх спеціалістів і становить основу для виконання наступних.

Процес формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти передбачає розвиток у них відповідних умінь, формування певного масиву знань стосовно поводження в суспільстві, професійних колах, культури спілкування.

Комунікативна компетентність визначається певним рівнем сформованості особистісного й професійного досвіду взаємодії з оточенням, який потрібен особистості, щоб у рамках своїх здібностей і соціального статусу успішно функціонувати у професійному середовищі і суспільстві загалом.

Визначено компонентний склад комунікативної компетенції майбутніх спеціалістів, який включає наступні категорії:

- Професійно-мотиваційний компонент: цей компонент відображає професійну спрямованість мовлення. Він включає мотиваційні аспекти

комунікативної діяльності, такі як інтерес до професії, бажання вдосконалювати свої комунікативні навички, мотивація до успішної спілкування з партнерами тощо.

- Змістово-операційний компонент: цей компонент охоплює психологічні та предметні знання, мовленнєві, конструктивні й організаційні вміння. Він включає знання про мову, мовленнєві стратегії, вміння будувати конструктивні аргументи, ефективно організовувати спілкування, використовувати різні комунікативні техніки та інструменти.

- Персоналізований компонент: цей компонент виявляється в показниках комунікабельності та емпатії. Комунікабельність вказує на здатність ефективно спілкуватися з іншими людьми, бути відкритим, вміти слухати і розуміти. Емпатія передбачає здатність поставити себе на місце співрозмовника, відчувати його емоції та розуміти його точку зору.

- Результативний компонент: цей компонент вимірює здатність контролювати та оцінювати власну комунікативну діяльність. Він охоплює уміння рефлексувати над своїм спілкуванням, аналізувати його результати, виявляти свої сильні та слабкі сторони.

2. Організовано та проведено емпіричне дослідження. Виявлено особливості зв’язку комунікативної компетентності з індивідуально-психологічними характеристиками особистості.

Дослідження показують, що особи з високим рівнем комунікативної компетентності мають наступні характеристики та риси.

Власний престиж: високий рівень комунікативної компетентності пов'язаний з більшим впливом та авторитетом особи в соціальному середовищі, що може призводити до підвищення власного престижу.

Креативність: комунікативно компетентні особи мають здатність до творчого мислення та вираження своїх ідей і думок. Вони можуть привносити новаторські підходи та рішення в комунікаційні ситуації.

Активні соціальні контакти: особи з високим рівнем комунікативної компетентності активно вступають у соціальні взаємодії, мають багато контактів і розуміють, як побудувати та підтримувати позитивні стосунки з іншими людьми.

Саморозвиток: комунікативно компетентні особи завжди прагнуть вдосконалювати свої навички комунікації, активно займаються саморозвитком, вивчають нові техніки та стратегії спілкування.

Досягнення: особи з високим рівнем комунікативної компетентності мають більші шанси досягти своїх поставлених цілей і завдань через ефективне спілкування та співпрацю з іншими.

Духовне задоволення: гармонійне спілкування і здатність до емоційної зв'язку з іншими людьми приносить духовне задоволення та задоволення від комунікативних взаємодій.

Збереження власної індивідуальності: комунікативно компетентні особи вміють ефективно висловлювати свою індивідуальність.

Емпірично встановлено, що у осіб з високим рівнем комунікативної компетентності в більшій мірі наявні: 1) прагнення до визнання, поваги, схвалення зі сторони найбільш значимих осіб; 2) прагнення до реалізації своїх творчих можливостей, внесення змін у всі сфери свого життя та уникання стереотипів; 3) прагнення до встановлення сприятливих взаємовідношень з іншими людьми, в більшій мірі значимі всі аспекти людських взаємовідношень; 4) прагнення до самовдосконалення та переконання у необмежених можливостях: комунікативно компетентні особи вірять у свій потенціал і мають сильне прагнення до постійного самовдосконалення; 5) прагнення до досягнення конкретних результатів в різні періоди життя; планування свого життя з постановкою конкретних цілей на кожному етапі життя та точка зору, що головне – досягати цих цілей; 6) прагнення до отримання морального задоволення в усіх сферах свого життя; схильність думати, що головне – це робити те, що є цікавим та що приносить внутрішнє задоволення; 7) прагнення до незалежності від інших людей;

переконання, що саме важливе в житті – це збереження неповторності та своєрідності своєї особистості, своїх поглядів, переконань, свого стилю життя; 8) чітко сформульовані життєві цілі і визначаються в напрямку досягнення максимальної самореалізації; 9) впевненість у своїх можливостях, задоволеність своїми здібностями, темпераментом та характером, своїми знаннями, вміннями та навичками; 10) розуміють, що все в житті має свою відносність і контекст; 11) зацікавленість і турботу про інших людей; 12) самореалізація як найповніше розкриття особистістю своїх здібностей, творчих можливостей, як індивідуальний саморозвиток і самоздійснення; 13) співробітництво і компроміс як стилі поведінки у конфліктній ситуації; 14) інтернальний локус контролю як приписування відповідальності власним здібностям і зусиллям; 15) керування емоціями та розпізнавання емоцій інших людей.

3. Розроблено корекційну програму, що була спрямована на розвиток комунікативної компетентності особистості. Визначено такі психологічні чинники комунікативної компетентності особистості: 1) активні соціальні контакти; 2) креативність; 3) духовне задоволення; 4) емпатія; 5) керування емоціями; 6) розпізнавання емоцій інших людей; 7) саморозвиток; 8) відношення до свого «Я».

4. Перевірено ефективність тренінгової програми з розвитку комунікативної компетентності особистості.

На основі застосування t-критерія Стьюдента для залежних вибірок доведено ефективність тренінгової програми стосовно зростання комунікативної компетентності особистості. Показник комунікативної компетентності особистості в динаміці значущо зріс після тренінгу в експериментальній групі. В перспективі ми плануємо продовжити дослідження проблеми особливостей комунікативної компетентності залежно від гендеру, віку особистості та специфіки її ціннісних орієнтацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авидон И., Гончукова О. Сто разминок, которые украсят ваш тренинг / И. Авидон, О. Гончукова. – СПб.: Речь, 2010. – 256 с.
2. Альохіна Н. В. Формуваннння комунікативної компетентності майбутніх фахівців / Н. В. Альохіна // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія. – 2013. – № 40 (2). – С. 51–55.
3. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
4. Бевзюк І., Кольяков І. Сутність комунікативної компетентності прокурора [Електронний ресурс] / І. Бевзюк, І. Козьяков. – Режим доступу: http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/6-2015/bevzuk.pdf
5. Бодяев А. А. Психология общения / А. А. Бодяев. – Воронеж, 1996. – 234 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
7. Волкова Н. П. Комунікативна компетентність як основа професіоналізму майбутнього соціального педагога [Електронний ресурс] / Н. П. Волкова. – Режим доступу: https://web.znu.edu.ua/herald/issues/2012/ped-1-2012/148-152.pdf
8. Гладких Г. В., Ченчик О. А. Комунікативна компетентність здобувачів вищої освіти як необхідна складова навчальної діяльності [Електронний ресурс] / Г. В. Гладких, О. А. Ченчик. – Режим доступу: http://elar.tsatu.edu.ua/handle/123456789/11744
9. Головко С. Г. Конспект лекцій з дисципліни «Юридична психологія» / С. Г. Головко. – К.: НАУ, 2016. – 102 с.

10. Денисова О. В. Поняття та сутність комунікативної компетентності студентів технічних ВНЗ [Електронний ресурс] / О. В. Денисова. – Режим доступу: https://journals.indexcopernicus.com/api/file / viewByFileId/553025.pdf

11. Зошій І. В. Психолого-педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх юристів. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук [Електронний ресурс] / І. В. Зошій. – Режим доступу: https://www.oa.edu.ua/doc/dis/zohiy.pdf

12. Іванова І. Ф. Дослідження комунікативної компетентності студентів педагогічних спеціальностей / І. Ф. Іванова // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. – 2014. – Вип. 2 (12). – С. 96–99. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdups_2014_2_12_20.

13. Ковалева О. А. Состояние проблемы определения, оценки и становления социально-коммуникативной компетентности личности [Електронний ресурс] / О. А. Ковалева. – Режим доступу: https://cyberleninka.ru/article/n/sostoyanie-problemy-opredeleniya-otsenki-i-stanovleniya-sotsialno-kommunikativnoy-kompetentnosti-lichnosti/viewer

14. Коваленко А. Б., Корнєв М. Н. Соціальна психологія / А. Б. Коваленко, М. Н. Корнєв. – К.: Геопринт, 2006. – 400 с.

15. Коваленко А. Б. Психологія міжособистісного взаєморозуміння / А. Б. Коваленко. – К.: КНУ імені Т. Шевченка, 2010. – 208 с.

16. Кореляційно-регресійний аналіз [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://doctrina.space/subjects/socialMedicine/guidelines/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%D1%8F%20%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%86%D0%B8%D0%BD%D0%B0-29-32.pdf

17. Кореляційний та регресійний аналізи: лекція [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/

3 4 6 0 6 0 4 8 / 1 0 7 6 5 / 1 /
%D0%9B%D0%B5%D0%BA%D1%86%20%E2%84%966.pdf

18. Котикова О. М. Зміст та організаційні особливості проведення комунікативного тренінгу для студентів-правознавців / О. М. Котикова // Людинознавчі студії: Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / Ред. кол. Т. Біленко (головний редактор), М. Чепіль та ін. – Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2009. – № 19. – С. 182–196.

19. Кочубей А. В. Гуманітарна підготовка майбутніх юристів у процесі формування професійної комунікації [Електронний ресурс] / А. В. Кочубей – Режим доступу: http://molodyvcheny.in.ua/files/jour nal/2017/5.1/15.pdf

20. Кошонько Г., Лужецька О. Професійна комунікативна компетентність психолога як умова його успішної діяльності [Електронний ресурс] / Г. Кошонько, О. Лужецька – Режим доступу: http://elar.khnu.km.ua/jsp ui/bitstream/123456789/6809/3/sbornik_2_10_2018_psih-102-114.pdf

21. Кудинов С. И. Многомерный опросник самореализации личности [Электронный ресурс] / С. И. Кудинов. – Режим доступа: http:// www.studfiles.ru/preview/4521396/

22. Куницына В. Н., Казаринова Н. В., Погольша В. М. Межличностное общение: учебник для вузов / В.Н. Куницына, Н.В. Казаринова, В. М. Погольша. – СПб.: Питер, 2003. – 544 с.

23. Лахтадир О. В. Особливості сформованості комунікативної компетентності та її складових у студентів – майбутніх фахівців з фізичної культури і спорту [Електронний ресурс] / О. В. Лахтадир. – Режим доступу: http://appsychology.org.ua/data/jrn/v6/i13/30.pdf

24. Марченко О. В. Комунікативна культура юриста: навч. посібник / О. В. Марченко. – Дніпро: «Інновація», 2015. – 200 с.

25. Мілорадова Н. Е. Застосування тренінгових технологій у професійній підготовці слідчих (на прикладі тренінгу «Психологія допиту») / Н. Е. Мілорадова / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://orcid.org/0000-0002-0716-9736

26. Можайкіна О. С. Юридична психологія / О. С. Можайкіна. – Луцьк: Волиньполіграф, 2013. – 117 с.

27. Мухіна Г. В. Юридична психологія: навчально-методичний посібник / Г. В. Мухіна; за заг. ред. В. М. Бесчастного. – Київ: ВД «Дакор», 2019. – 236 с.

28. Освіта дорослих: енциклопедичний словник / за ред. В. Г. Кременя, Ю. В. Ковбасюка. – К.: «Основа», 2014. – 496 с.

29. Пашко Л. А. Комунікативна компетентність керівника: навч.-метод. матеріали / Л. А. Пашко, Н. Б. Ларіна, О. М. Руденко; упоряд. Г. І. Бондаренко. – К.: НАДУ, 2013. – 76 с.

30. Перхач Л. П. Формування комунікативної компетенції [Електронний ресурс] / Л. П. Перхач. – Режим доступу: http://brodypk.at.ua/navch-met/poch/dop/formuvannja_komunikativnoji_kompetenciji.pdf

31. Професійна освіта. Словник: навч. посіб. / уклад. С. У. Гончаренко та ін.; за ред. Н. Г. Ничкало. – К.: Вища школа, 2000. – 380 с.

32. Пузь І. В., Шевченко О. М. Значення комунікативної компетентності у професійному становленні майбутніх психологів [Електронний ресурс] / І. В. Пузь, О. М. Шевченко. – Режим доступу: https://doi.org/10.31108 /2018vol14iss4

33. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: Учебное пособие / Под ред. Д. Я. Райгородского. – Самара: Бахрах-М, 2001. – 672 с.

34. Руженков В.А., Руженкова В. В., Лукьянцева И. С. Методика диагностики личностной зрелости [Електронний ресурс] / В. А. Руженков, В. В. Руженкова – Режим доступу: https:// cyberleninka.ru/article/n/metodika-diagnostiki-lichnostnoyzrelosti /viewer

35. Сідненко М. О. Комунікативна компетентність керівника організації [Електронний ресурс] / М. О. Сідненко – Режим доступу: http:// www.kpi.kharkov.ua/archive/%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA% D0%A2% %86%D0%92%D0%9D%D0%98%D0%9A%D0%90.pdf

36. Сікорська Л. Б. Зміст комунікативної компетентності працівників ОВС та її розвиток / Л. Б. Сікорська // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія психологічна. – 2011. – №. 1. – С. 106–119. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN / Nvldu_2011_1_11.

37. Стеценко Н. М. Комунікативна компетентність як складова професійної підготовки сучасного фахівця / Н. М. Стеценко // Педагогічний альманах. – 2016. – № 29. – С. 185–191.

38. Товканець Г. Роль мовної підготовки у формуванні комунікативної компетентності майбутнього фахівця економічного спрямування у вищих навчальних закладах Чехії / Г. Товканець // Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. – 2011. – № 5 (2). – С. 251–256. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vldu bzh_2011_5(2)__46

39. Толкачова А. С. Комунікативна компетентність: сутнісна характеристика поняття [Електронний ресурс] / А. С. Толкачова. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2015_40_41

40. Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов. – М.: Институт Психотерапии, 2002. – 490 с.
41. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм. – М.: АСТ, 2005. – 384 с.
42. Хазова С. А. Компетентность конкурентоспособного специалиста по физической культуре и спорту / С. А. Хазова. – М.: Издательство «Академия Естествознания». – 2010. – 91 с.
43. Ценко М. Б. Формування комунікативної компетентності майбутніх юристів / М. Б. Ценко // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2014. – № 4. – С. 41–50. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_2014_4_7.
44. Цип'ящук М. Б. Психологічні аспекти підготовки майбутніх юристів до професійної діяльності в сучасних умовах [Електронний ресурс] / М. Б. Цип'ящук. – Режим доступу: https://eprints.oa.edu.ua/7500/1/19.pdf
45. Чеботарьова І. О. Структура комунікативної компетентності керівника ЗНЗ: порівняльний аналіз у вітчизняних та англомовних наукових джерелах / І. О. Чеботарьова // Проблеми інженерно-педагогічної освіти. – 2015. – № 48–49. – С. 396–406. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pipo_2015_48-49_53
46. Черезова І. О. Комунікативна компетентність як інтегральна якість особистості / І. О. Черезова // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – № 1 (1). – С. 103–107.
47. Чикер В. А. 18 программ тренингов: Руководство для профессионалов / В. А. Чикер. – СПб.: Речь, 2007. – 368 с.
48. Чорнобай О. Л. Розвиток комунікативної компетентності юриста на етапах його професійного становлення [Електронний ресурс] / О. Л. Чорнобай – Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstre am/ntb/32108/1/40-241-246.pdf

49. Bagariü V., Djigunoviü J. M. Defining communicative competence. Metodika / V. Bagariü, J. M. Djigunoviü // Review Paper. – 2007. – Vol. 8 (1). – P. 94–103. http://hrcak.srce.hr/file/42651

50. Canale M. The Measurement of Communicative Competence / M. Canale // Annual Review of Applied Linguistics. – 1987. – Vol. 8. – P. 67–84. doi: 10.1017/S0267190500001033

51. Communication Skills. – URL: https://learnlsbc.ca/node/486

52. Craig R. T. Communication Theory as a Field / R. T. Craig // Communication Theory. – 1999. – Vol. 9. – P. 119–161.

53. Dinges N. G., Lieberman D. A. Intercultural Communication Competence – Coping with Stressful Work Situation / N. G. Dinges, D. A. Lieberman // Journal of Intercultural Relations. – 1990. – Vol. 13. – P. 371–385.

54. Fantini A. E. Multiple strategies for assessing intercultural communicative competence / A. E. Fantini // J. Jackson (Ed.) Handbook of language and intercultural communication. – 2012. – New York, NY: Taylor & Francis. – P. 390–405.

55. Frymier A. B., Houser M. L. The teacher-student relationship as an interpersonal relationship / A. B. Frymier, M. L. Houser // Communication Education. – 2000. – Vol. 49 (3). P. 207–219.

56. Hammer H. R. Theories in Intercultural Communication / H. R. Hammer // International Journal of Intercultural Relations. – 1990. – Vol. 14. – P. 115–117.

57. Hill K. L. The attorney/client relationship: Attorney communication y communication competence and client satisfaction / K. L. Hill. – URL:https://scholarworks.umt.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=9795&context=etd

58. Jambour E., Elliott M. Self-esteem and coping strategies among deaf students / E. Jambour, M. Elliott // Journal of Deaf Studies and Deaf Education. – 2005. – Vol. 10 (1). – P. 63–81.

59. Kozhemiako N. Methods of communicative competence formation of future specialists in the field of law during the study of psychological and pedagogical disciplines / N. Kozhemiako. – URL:https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Edukacja_Technika_Informatyka/Edukacja_Technika_Informatyka-r2013-t4n1/Edukacja_Technika_Informatyka-r2013-t4-n1-s413417/Edukacja_Technika_Informatyka-r2013-t4-n1-s413-417.pdf

60. Light J. A. Communication is the essence of human life: Reflections on communicative competence / J. A. Light // Augmentative and Alternative Communication. – 1997. – Vol. 13. – P. 61–70.

61. Light J., Gulens M. Rebuilding communicative competence and self-determination for adults with acquired disabilities who require augmentative and alternative communication / J. Light, M. Gulens // Augmentative and Alternative Communication for Adults with Acquired Neurologic Disorders. – 2000. – Vol. 4. – P. 137–179.

62. McCroskey J. C. Communication Competence and Performance: A Research and Pedagogical Perspective / J. C. McCroskey // Communication Education. – 1982. – Vol. 31. – P. 42–54.

63. Meadow K. P. Early manual communication in relation to the deaf child's intellectual, social, and communicative functioning / K. P. Meadow // Journal of Deaf Studies and Deaf Education. – 2005. – Vol. 10(4). – P. 321–329.

64. Mudryk A., Kykhtuik O. Professional Competence of a Lawyer / A. Mudryk, O. Kykhtuik // Psychological Prospects Journal. – 2020. – Vol. 35. – P. 83–100. URL:https://doi.org/10.29038/2227-1376-2020-35-83-100

65. Olney M. F. Communication strategies of adults with severe disabilities: Supporting self-determination / M. F. Olney // Rehabilitation Counseling Bulletin. – 2001. – № 44. – P. 87–94. DOI: 10.1177/003435520104400205

66. Parasnis I. Cognitive diversity in deaf people: Implications for communication and education / I. Parasnis // Scandinavian Audiology. – 1998. – Vol. 27(49). – P. 109–115.

67. Pearce W. B., Cronen V. E. Communication, action, and meaning: The creation of social realities / W. B. Pearce, V. E. Cronen. – New York: Praeger, 2016. – 112 p.

68. Pearce W. B., Pearce K. A. Extending the Theory of Coordinated Management of Meaning (CMM) Through a Community Dialogue Process / W. B. Pearce, K. A. Pearce // Communication Theory. – 2000. – Vol. 10. – P. 405–423.

69. Raven J. Competence in Modern Society: Its Identification / J. Raven. Oxford, England: Oxford Psychologists Press, 2019. – 326 p.

70. Spitzberg B. H., Cupach W. R. Interpersonal communication competence / B. H. Spitzberg, W. R. Cupach. – CA: Sage, 2009. – P. 214–217.

71. Spitzberg B. H., Shangnon G. Conceptualizing intercultural competence / B. H. Spitzberg, G. Shangnon // D. K. Deardorff (Ed.) Handbook of intercultural competence. Thousand Oaks, CA: Sage, 2009. – P. 2–52.

72. Williams R. Choices, communication, and control: A call for expanding them in the lives of people with severe disabilities / R. Williams // L. Meyer, C. Peck, L. Brown. Critical issues in the lives of people with severe disabilities. Baltimore: Paul H. Brookes, 1991. – P. 543–544

ДОДАТКИ

Додаток А

Текст питань за методикою «Визначення рівня емоційного інтелекту» (автор: Н. Холл)

№	*Твердження*	*Бал (ступінь погодженості)*					
		-3	*-2*	*-1*	*+1*	*+2*	*+3*
1	Для мене як негативні, так і позитивні емоції слугують джерелом знання про те, як поводити себе в житті.						
2	Негативні емоції допомагають мені зрозуміти, що я повинен змінити в своєму житті.						
3	Я спокійний, коли відчуваю тиск зі сторони						
4	Я здатен спостерігати зміну своїх почуттів.						
5	В разі необхідності, я можу бути спокійним і зосередженим, щоб діяти у відповідності із запитами життя.						
6	В разі необхідності, я можу викликати у себе широкий спектр позитивних емоцій, таких як радість, внутрішній підйом, гумор.						
7	Я слідкую за тим, як я себе почуваю.						
8	Після того, як щось засмутило мене, я можу легко оволодіти своїми почуттями.						
9	Я здатен вислуховувати проблеми інших людей.						
10	Я не зацікавлений у негативних емоціях.						
11	Я чутливий до емоційних потреб інших.						
12	Я можу діяти заспокійливо на інших людей.						
13	Я можу змушувати себе знову і знову ставати обличчям перед різними перепонами.						
14	Я намагаюсь творчо підходити до різних життєвих проблем.						
15	Я адекватно реагую на настрої та побажання інших людей.						

16	Я можу легко входити в стан спокою, готовності та зосередженості.						
17	Коли дозволяє час, я звертаюсь до своїх негативних відчуттів і намагаюсь розібратись, у чому проблема.						
18	Я можу швидко заспокоїтись після несподіваної прикрості.						
19	Знання моїх справжніх почуттів важливе для підтримки «хорошої форми».						
20	Я добре розумію емоції інших людей, навіть якщо вони не виражені відкрито.						
21	Я здатен добре розпізнавати емоції за виразом обличчя.						
22	Я можу легко відкинути негативні відчуття, коли потрібно діяти.						
23	Я добре розумію знаки у спілкуванні, які вказують на те, чого потребують інші.						
24	Люди вважають мене гарним знавцем переживань інших людей.						
25	Люди, які усвідомлюють свої справжні почуття, краще управляють своїм життям.						
26	Я вмію покращити настрій інших людей.						
27	Зі мною можна порадитись у питаннях відносин між людьми.						
28	Я добре налаштовуюсь на емоції інших людей.						
29	Я допомагаю іншим використовувати їх спонукання для досягнення особистих цілей.						
30	Я можу легко позбутись переживання неприємностей.						

Додаток Б

Текст питань за методикою «Локус контролю»

(автор: Дж. Роттер)

№	*а*	*б*
1	Діти потрапляють в біду, тому що батьки часто наказують їх.	В наш час неприємності відбуваються із дітьми частіше за все через те, що батьки дуже м'яко ставляться до них.
2	Багато невдач трапляються через невезіння.	Невдачі людей є результатом їх власних помилок.
3	Одна із головних причин здійснення аморальних вчинків полягає в тому, що оточуючі миряться із ними.	Аморальні вчинки будуть відбуватись завжди, незалежно від того, наскільки наполегливо оточуючі намагатимуться запобігти їм.
4	В кінці кінців до людей приходить заслужене визнання.	Нажаль, заслуги людини часто залишаються невизнаними.
5	Думка, що вчителі несправедливі до учнів невірна.	Багато учнів не розуміють, що їх оцінки можуть залежати від випадкових обставин.
6	Успіх керівника багато в чому залежить від вдалого збігу обставин.	Здібні люди, які не стали керівниками, самі не використали свої можливості.
7	Як би Ви не намагались, деякі люди все одно не будуть симпатизувати Вам.	Той, хто не зміг завоювати симпатії оточуючих, просто не вміє ладити з іншими.
8	Спадковість відіграє головну роль у формуванні характеру та поведінки людини.	Тільки життєвий досвід визначає характер і поведінку.
9	Я часто помічаю справедливість приказки «Чому бути – того не минувати».	На мою думку, краще прийняти рішення і діяти, аніж сподіватись на долю.
10	Для гарного спеціаліста навіть перевірка із пристрастю не представляє труднощів.	Навіть добре підготовлений спеціаліст зазвичай не витримує перевірки із пристрастю.
11	Успіх є результатом клопіткої роботи і мало залежить від везіння.	Щоб досягти успіху, потрібно не упустити випадок.

12	Кожен громадянин може здійснювати вплив на важливі державні рішення.	Суспільством управляють люди, котрі висунуті на суспільні посади, а звичайна людина мало що може зробити.
13	Коли я будую плани, я взагалі впевнений, що зможу здійснити їх.	Не завжди доцільно планувати все далеко наперед, адже багато чого залежить від того, як складуться обставини.
14	Є люди, про яких сміливо можна сказати, що вони погані.	В кожній людині є щось хороше.
15	Здійснення моїх бажань не пов'язано із везінням.	Коли не знають, як вчинити, підкидають монету. По-моєму, в житті можна часто вдаватись до цього.
16	Керівником нерідко стають завдяки щасливому збігу обставин.	Щоб стати керівником, потрібно вміти управляти людьми. Везіння тут ні до чого.
17	Більшість з нас не можуть яким-небудь чином серйозно впливати на світові події.	Приймаючи активну участь в суспільному житті, люди можуть управляти подіями у світі.
18	Більшість людей не розуміють, наскільки їх життя залежить від випадкових обставин.	Насправді, такої речі, як везіння, не існує.
19	Завжди потрібно вміти визнавати свої помилки.	Як правило, краще не підкреслювати своїх помилок.
20	Важко взнати, чи дійсно Ви подобаєтесь людині чи ні.	Число Ваших друзів залежить від того, наскільки Ви притягуєте до себе інших.
21	В кінці кінців, неприємності, які трапляються із нами, врівноважуються приємними подіями.	Більшість невдач є результатом відсутності здібностей, незнання, ліні або всіх трьох причин разом узятих.
22	Якщо прикласти достатньо зусиль, то формалізм і бездушність можна викорінити.	Є речі, із якими важко боротись, тому формалізм і бездушність не викоренити.
23	Іноді важко зрозуміти, чим керуються керівники, коли вони висувають людину на заохочення.	Заохочення залежать від того, наскільки старанно людина працює.
24	Хороший керівник очікує від підлеглих, щоб вони самі вирішували, що їм слід робити.	Хороший керівник ясно дає зрозуміти, в чому полягає робота кожного підлеглого.
25	Я часто відчуваю, що мало впливаю на те, що зі мною відбувається.	Не вірю, що випадок або доля можуть зіграти важливу роль в моєму житті.

26	Люди самотні через те, що не проявляють дружелюбності до оточуючих.	Марно намагатись розташувати до себе людей: якщо ти їм подобаєшся, то подобаєшся.
27	Характер людини залежить головним чином від її сили волі.	Характер людини формується в основному в колективі.
28	Те, що зі мною відбувається – це справа моїх власних рук.	Іноді я відчуваю, що моє життя розвивається в напрямку, що не залежить від моєї сили волі.
29	Я часто не можу зрозуміти, чому керівники вчиняють саме так, а не інакше.	В кінці кінців, за погане управління організацією відповідальні самі люди, які в ній працюють.

За кожне співпадіння із ключем нараховується 1 бал по відповідній шкалі.

Ключі:

Шкали	а	б
Екстернальність	2, 6, 7, 9, 16, 17, 18, 20, 21, 23, 25, 29	3, 4, 5, 10, 11, 12, 13, 15, 22, 26, 28
Інтернальність	3, 4, 5, 10, 11, 12, 13, 15, 22, 26, 28	2, 6, 7, 9, 16, 17, 18, 20, 21, 23, 25, 29

Додаток В

Текст питань за методикою «Визначення стилю поведінки особистості в конфліктних ситуаціях»

(автор: К. Томас)

№	*Варіанти відповідей*
1	А. Іноді я надаю можливість іншим взяти на себе відповідальність за вирішення спірного питання. Б. Аніж обговорювати, в чому ми не погоджуємось, я намагаюсь звернути увагу на те, із чим ми обидва згодні.
2	А. Я стараюсь знайти компромісне рішення. Б. Я намагаюсь залагодити справу із врахуванням всіх інтересів, в тому числі і власних.
3	А. Зазвичай я наполегливо намагаюсь добитись свого. Б. Я намагаюсь заспокоїти іншого і зберегти наші стосунки.
4	А. Я намагаюсь знайти компромісне рішення. Б. Іноді я жертвую своїми інтересами заради інтересів іншої людини.
5	А. Залагоджуючи спірну ситуацію, я весь час намагаюсь знайти підтримку в інших. Б. Я стараюсь робити все, щоб уникнути марної напруги.
6	А. Я намагаюсь уникнути неприємностей для себе. Б. Я намагаюсь добиватись свого.
7	А. Я намагаюсь відкласти вирішення спірного питання, щоб із часом вирішити його остаточно. Б. Я вважаю можливим поступитись в чомусь, щоб досягти чогось іншого.
8	А. Зазвичай я наполегливо намагаюсь досягти своєї мети. Б. Я спершу намагаюсь точно визначити, в чому полягають інтереси всіх учасників.
9	А. Думаю, що не завжди слід переживати через певні суперечки, що виникають. Б. Я докладаю зусиль, щоб досягти свого.
10	А. Я твердо намагаюсь досягти свого. Б. Я намагаюсь знайти компромісне рішення.
11	А. Спершу я намагаюсь точно визначити, в чому полягають всі спірні питання, що вирішуються. Б. Я намагаюсь заспокоїти іншого і зберегти наші відносини.

12	А. Часто я уникаю того, щоб займати позицію, яка може викликати суперечки. Б. Я даю можливість іншому в чомусь залишитись при своїй думці, навіть якщо він йде мені на зустріч.
13	А. Я пропоную середню позицію. Б. Я наполягаю, щоб все було зроблено по-моєму.
14	А. Я повідомляю іншому свою точку зору і цікавлюсь його думкою з цього приводу. Б. Я намагаюсь показати іншому логіку і переваги моїх поглядів.
15	А. Я намагаюсь заспокоїти іншого і, перш за все, зберегти наші стосунки. Б. Я намагаюсь зробити так, щоб уникнути напруги.
16	А. Я намагаюсь не зачепити почуттів іншого. Б. Я намагаюсь переконати іншого у перевагах моєї позиції.
17	А. Зазвичай я наполегливо намагаюсь добитись свого. Б. Я стараюсь зробити все, щоб уникнути марної напруги.
18	А. Якщо це зробить іншого щасливим, дам йому можливість наполягати на своєму. Б. Я даю можливість іншому в чомусь залишитись при своїй думці, якщо він також іде мені назустріч.
19	А. Спершу я намагаюсь ясно визначити, в чому полягають всі спірні питання та інтереси. Б. Я намагаюсь відкласти вирішення спірного питання, для того, щоб із часом вирішити його остаточно.
20	А. Я швидко намагаюсь подолати наші розбіжності. Б. Я намагаюсь знайти найкраще поєднання переваг і втрат для обох сторін.
21	А. Ведучи переговори, я намагаюсь бути уважним до побажань іншого. Б. Я завжди віддаю перевагу до прямого обговорення проблеми і її спільного вирішення.
22	А. Я намагаюсь знайти позицію, яка знаходиться посередині між моєю позицією і точкою зору іншої людини. Б. Я відстоюю свої бажання.
23	А. Як правило, я хвилююсь через те, щоб задовольнити бажання кожного з нас. Б. Іноді я надаю можливість іншим взяти на себе відповідальність за вирішення спірного питання.
24	А. Якщо позиція іншого здається мені дуже важливою, я намагатимусь піти йому назустріч. Б. Я намагаюсь переконати іншого прийти до компромісу.
25	А. Я намагаюсь показати іншому логіку і переваги моїх поглядів. Б. Ведучи переговори, я намагаюсь бути уважним до побажань інших.

26	А. Я пропоную середню позицію. Б. Я майже завжди схвильований через те, щоб задовольнити бажання кожного з нас.
27	А. Часто я уникаю займати позицію, яка може викликати суперечки. Б. Якщо це зробить іншого щасливим, я дам йому можливість наполягати на своєму.
28	А. Зазвичай я наполегливо намагаюсь добитись свого. Б. Залагоджуючи ситуацію, я зазвичай стараюсь знайти підтримку в іншого.
29	А. Я пропоную середню позицію. Б. Думаю, що не завжди слід хвилюватись через певні розбіжності, що виникають.
30	А. Я намагаюсь не торкатись почуттів іншого. Б. Я завжди займаю таку позицію в спірних питаннях, щоб ми разом із іншою людиною могли досягти успіху.

Ключі до опитувальника:

1. Суперництво: ЗА, 6В, 8А, 9В, 10А, 13В, 14В, 16В, 17А, 22В, 25А, 28А.

2. Співробітництво: 2В, 5А, 8В,11А, 14А, 19А, 20А, 21В, 23В, 26В, 28В, ЗОВ.

3. Компроміс: 2А, 4А, 7В, 10В, 12В, 13А, 18В, 22А, 23А, 24В, 26А, 29А.

4. Уникнення: 1А, 5В, 6А, 7А, 9А, 12А, 15В, 17В, 19В, 20В, 27А, 29В.

5. Пристосування: 1В, ЗВ, 4В, 11В, 15А, 16А, 18А, 21 А, 24А, 25В, 27В, 30А.

Обробка результатів:

В ключі кожна відповідь А або Б дає уявлення про кількісне вираження: суперництва, співробітництва, компромісу, уникнення та пристосування. Якщо відповідь співпадає із вказаною у ключі, нараховується 1 бал, якщо ж відповідь не співпадає – 0 балів. Кількість балів по кожній шкалі дає уявлення про вираженість у нього тенденції до прояву відповідних форм поведінки в конфліктних ситуаціях.

Додаток Д

Текст питань за методикою «Діагностика комунікативної компетентності» (автор: В. Куніцина)

1. Я знаю багато приказок та прислів'їв і використовую їх в повсякденному спілкуванні.
2. Я легко включаюсь в бесіду в будь-якій компанії, незалежно від статті і віку присутніх людей.
3. Мені говорять, що я непогано виступаю.
4. Я можу домовитись, якщо знадобиться, практично із кожним.
5. Я важко сходжусь із людьми.
6. Мені часто говорять, що я вмію добре слухати.
7. Коли я слухаю радіо або читаю листи, я завжди помічаю помилки.
8. За необхідності (наприклад, на прийомі у лікаря) я можу точними словами охарактеризувати свій стан і почуття.
9. Я можу легко і непомітно для учасників бесіди повернути її у потрібне русло.
10. Коли декілька людей попадають в неприємну ситуацію, то краще, що можна зробити – це домовитись, що говорити, а потім наполягати на своєму.
11. Мені буває важко знайти потрібні слова для вираження своєї думки.
12. Я легко знаходжу спільну мову із людьми.
13. Мені легше усно виразити свою думку, аніж письмово.
14. Зазвичай мені вдається розсудити і помирити людей, що сильно сваряться та конфліктують.
15. Мені не зовсім зрозумілі такі нові слова і поняття: акція, вексель, лобі.

Ключ: Прямі питання: 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14.

Непрямі питання: 5, 11, 15.

Додаток Е

Текст питань за багатовимірним опитувальником самореалізації особистості С. І. Кудінова

Інструкція: “Вам пропонується відповісти на запропоновані твердження для того, щоб виявити особливості Вашої самореалізації в різних сферах життєдіяльності. На кожне твердження відповідайте як можна об’єктивніше, обравши один з шести варіантів відповідей:

1 – ні; 2 – частіше ні; 3 – коли як; 4 – частіше так; 5 – так; 6 – однозначно так.

Обраний варіант відповіді занесіть в лист для відповідей напроти відповідного питання.

Пам’ятайте, що опитувальник не містить поганих чи хороших тверджень, кожне з них може відповідати Вам у більшій чи меншій мірі.

Відповідайте, за можливістю, швидко та пишіть ту відповідь, яка першою приходить в голову. Дякуємо за участь!”

Питання опитувальника:

1. Самореализация, на мой вигляд, – это?....
2. Цель Вашей самореализации – это развитие своих качеств, способностей.
3. Вам трудно определиться, в какой сфере Вы могли бы себя выразить и добиться успеха в чем-либо.
4. Вы пытаетесь на полную катушку проявить себя всегда и везде.
5. Чаще всего Вы испытываете трудности, чтобы заняться собой и хоть что-то в себе изменить.
6. Вы испытываете подъем сил, когда развиваете у себя какие-либо позитивные качества.
7. Для Вас характерно погружаться в апатию и безразличие, когда приходится работать над собой.
8. Вы абсолютно уверены, что самосовершенствование личности зависит исключительно от самого человека.

9. Вы полагаете, что не надо прилагать никаких усилий над собой, человек и так может достичь духовного совершенства.
10. Ваше стремление к духовному росту побуждается желанием внести вклад в духовно-нравственное развитие других людей.
11. Для Вас личностное самосовершенствование связано с потребностью достичь гармонии внутри себя.
12. Самореализация для Вас – это постоянный личностный рост человека, ежедневный труд над собой.
13. Вы считаете, что самореализация обусловлена наследственностью, и поэтому ничто не способно повлиять на ее успешность.
14. Вы уверены, что только высокий уровень духовного, нравственного развития позволяет добиться высоких результатов в освоении окружающего мира.
15. Вам представляется бессмысленно тратить время на собственное совершенство, так как Вас окружают посредственные люди.
16. Вы готовы реализовать все свои возможности для достижения совершенства в духовной сфере, однако не знаете, как это сделать.
17. Все стремления изменить в себе что-то наталкиваются на Вашу неуверенность.
18. С детского возраста Вы целенаправленно, ежедневно занимаетесь своим самосовершенствованием.
19. Цель Вашей самореализации – это развитие себя как личности.
20. Для Вас не имеет никакого значения, в какой сфере можно себя реализовать.
21. Вы постоянно стремитесь изменить себя в лучшую сторону, в духовном, личностном и физическом аспектах.
22. Вы с большим трудом добиваетесь незначительных результатов в своем саморазвитии.
23. Вы всегда переживаете радость, если осознаете свое развитие.

24. У Вас часто возникает спад настроения, если предстоит заниматься своим самосовершенствованием.
25. Вы считаете, что каждый человек должен ежедневно прилагать максимальные усилия для развития себя как личности.
26. Вы согласны с тем, что исключительно внешние обстоятельства и другие люди полностью определяют нравственное развитие личности.
27. Ваше стремление к постоянному личностному росту побуждается желанием быть полезным людям.
28. Ваше личностное развитие продиктовано только одной целью – добиться успеха в жизни.
29. На Ваш взгляд, самореализация – это, прежде всего, развитие положительных личностных качеств, нравственности и т.д.
30. Самореализация в Вашем понимании – это ситуативное проявление активности.
31. Вы думаете, что постоянное личностное развитие способствует достижению успеха в жизни.
32. Вы склоны предполагать, что люди высоконравственные страдают оттого, что их многие не понимают, либо надсмеиваются и отторгают.
33. Вам представляется, что для полного личностного самосовершенствования не хватает знаний и опыта.
34. Вашей самореализации часто мешает робость.
35. Никогда в жизни Вы не испытывали смущения, выступая в незнакомой аудитории.
36. В любых ситуациях вы стремитесь проявить себя в общественно-полезной деятельности для решения социальных проблем.
37. Вы практически не проявляете инициативы, чтобы выразить себя в чем – либо.
38. Вы постоянно стремитесь реализовать все свои знания и способности в социально-значимых мероприятиях.

39. Вы почти никогда не проявляете интереса к каким-либо общественным акциям, движениям, партиям, организациям.
40. Самое большое удовлетворение Вы получаете тогда, когда занимаетесь общественной деятельностью.
41. Вас почти всегда охватывает безразличие и апатия, если приходится участвовать в общественных мероприятиях (волонтерство, митинги, социальные акции и т.д.).
42. Вы легко справляетесь с общественной работой благодаря хорошему самоконтролю.
43. Вам кажется, что общественной деятельностью занимаются профессиональные неудачники, поскольку здесь не нужно прилагать каких-либо усилий над собой.
44. На Ваш взгляд, реализация себя в общественной деятельности чаще всего связана с желанием улучшить жизнь другим людям.
45. Вы не против того, чтобы посвятить себя политической, либо иной общественной деятельности, поскольку это приносит хорошие дивиденды.
46. Вы уверены, что самовыражение человека в общественной деятельности способствует его всестороннему развитию.
47. Самовыражение в общественной сфере заключается в том, чтобы безукоризненно выполнять все поручения.
48. Полное самовыражение человека в общественной деятельности позволяет обогатиться новыми знаниями и опытом.
49. Вы убеждены, что выражение своих скрытых способностей в общественно-полезном деле кроме зависти и злобы у окружающих ничего не вызывает.
50. Вашему самовыражению в социальной сфере препятствует отсутствие опыта и знаний.
51. Вы знаете, как добиться успеха в общественной работе, однако этому мешает Ваша скованность.

52. Вы не встретили ни одного человека в жизни, который был бы Вам неприятен или неинтересен.
53. Вы целенаправленно проявляете активность для решения социально-значимых проблем.
54. Все Ваши стремления к самовыражению продиктованы необходимостью и обязательствами.
55. Вы никогда не упускаете возможности поучаствовать в коллективных делах.
56. Больше всего Вам лень выполнять общественные поручения.
57. Вы испытываете восторг, если предстоит работа в какой-либо политической партии или общественной благотворительной организации.
58. Самые негативные эмоции у Вас возникают тогда, когда Вы вынуждены принимать участие в социально-значимых мероприятиях.
59. Вы смогли бы добиться больших результатов в какой-либо общественной деятельности, так как всегда полагаетесь только на себя и четко все контролируете.
60. Вы считаете, что общественная деятельность не для Вас, так как нужны хорошие организаторские способности, которыми вы не обладаете.
61. Вы считаете, что готовы посвятить себя общественной деятельности, несмотря на то, что Вам придется принести в жертву свою жизнь на благо других.
62. На Ваш взгляд, политики и общественные деятели во все времена в своей миссии преследовали свои корыстные цели, не отражающие интересы других людей.
63. Полная отдача себя общественно-значимой деятельности, на Ваш вигляд, позволяет реализовать весь свой интеллектуальный и личностный резерв.
64. На Ваш взгляд, в общественной деятельности стремятся выразить себя неудачники в жизни, так как это не имеет никакого отношения к подлинной самореализации личности.

65. Вы считаете, что полная самоотдача в социально-полезной деятельности способствует не только успеху и признанию, но и собственному самоутверждению.
66. Общественно-полезный труд как форма самовыражения является примитивным и малопривлекательным.
67. Вы готовы заняться общественной деятельностью, однако не знаете с чего начать.
68. Вы испытываете смущение и тревожность, если приходится проявлять свою активность публично.
69. За всю свою жизнь Вы не проронили ни одного нецензурного слова.
70. Вы прилагаете максимум усилий и используете все свои возможности для того, чтобы стать профессионалом высочайшего класса.
71. Ваша самореализация не имеет какой-то определенной направленности и ценности.
72. Вы легко включаетесь в любое дело и максимально проявляете свои профессиональные способности.
73. Вы прилагаете свои знания, в том числе профессиональные только тогда, когда Вас об этом попросят.
74. У Вас появляются яркие положительные эмоции, если Вы заняты профессиональным совершенствованием.
75. Для Вас характерна раздражительность и апатия, когда возникает необходимость получать новые профессиональные знания и умения.
76. Вы уверены, что профессиональное мастерство зависит только от самого человека, а не от каких-то внешних обстоятельств.
77. Вы считаете, что достижение высочайшего профессионального мастерства зависит от удачи и других людей.
78. Ваш интерес к профессиональному совершенству обусловлен потребностью быть полезным другим людям, коллективу, своей фирме.

79. Ваше стремление к профессиональной компетентности связано в большей степени с достижением личного морального и материального благополучия.
80. Вы полагаете, что истинная самореализация возможна только в профессиональной сфере, где человек на полную катушку проявляет свои способности.
81. Вам кажется, в профессиональной сфере нет возможности для выражения своего «Я».
82. Вы склонны считать, что только выраженная профессиональная самореализация способна обеспечить успех в жизни каждого человека.
83. Вы не видите смысла в том, чтобы постоянно совершенствовать свое профессиональное мастерство, поскольку это остается чаще всего незамеченным и не приносит личного удовлетворения.
84. На Ваш взгляд, профессиональная самореализация возможна только в том случае, когда есть большой опыт и знания.
85. Выразить себя полностью в профессиональной сфере Вам мешает внутренняя скованность, застенчивость, неумение устанавливать контакты.
86. Вы можете с легкостью убедить любого человека в неверности его суждений.
87. Основная цель самовыражения Вашего внутреннего потенциала направлена на то, чтобы стать профи высочайшего класса.
88. Вся Ваша деятельность связана с осуществлением мечты, занять руководящее кресло, не важно где.
89. Вы всегда стараетесь до высокого мастерства довести свои профессиональные навыки и умения.
90. Вы почти никогда не проявляете усилий для профессионального самосовершенствования.
91. Вы с радостью отдаетесь своей профессиональной деятельности и всегда пытаетесь достичь совершенства.

92. При мысли о своей профессии у Вас возникает спад настроения.
93. Вы твердо знаете, чего хотите добиться в профессиональной сфере и прилагаете для этого все усилия.
94. Вам представляется, нет особой необходимости тратить силы и время для повышения профессионализма, так как это не главное в жизни человека.
95. Для Вас основным мотивом достижения профессионализма является желание изменить все вокруг себя, внести свой вклад в развитие предприятия, города, страны.
96. На Ваш вигляд, максимальное самовыражение в профессиональной деятельности всегда продиктовано карьеризмом.
97. В любой профессии человек может не только выразить, но и развить свои способности, личностно-деловые и нравственные качества.
98. Вы полагаете, что успех в профессиональной сфере ни коем образом не связан с самореализацией.
99. Только полная отдача сил в освоении профессиональных задач обеспечивает успех в жизни и карьере.
100. Вы уверены, что профессиональная деятельность – это не та область, где человек должен и может выразить себя на 100 %.
101. Вы считаете, что добиться более высоких результатов в профессиональной компетентности Вам мешает неумение четко программировать свою деятельность.
102. Вам представляется, что низкая самооценка препятствует становлению профессиональной компетентности.
103. Вы никогда не завидовали другим людям в чем-либо.

Додаток Ж

Текст питань за опитувальником термінальних цінностей (автор: І. Г. Сєніна)

Інструкція учаснику дослідження: «Вам пропонується опитувальник, у якому описані різні бажання та прагнення людини. Просимо Вас оцінити кожне з тверджень опитувальника за 5-бальною шкалою наступним чином:

1 – якщо особисто для Вас те, що написано у твердженні, не має ніякого значення;

2 – якщо для Вас це має невелике значення;

3 – якщо для Вас це має певне значення;

4 – якщо для Вас це важливе;

5 – якщо для Вас це дуже важливе.

Над питаннями довго не думайте, так як правильних чи неправильних відповідей немає».

Твердження:

1. В работе быстро достигать намеченных целей.
2. Создавать что-то новое в изучаемой Вами области знаний.
3. Находить внутреннее удовлетворение в активной общественной жизни.
4. Иметь интересную работу, полностью поглощающую Вас.
5. Учиться, чтобы не отстать от людей Вашего круга в образовании.
6. Вести такой образ семейной жизни, который ценится обществом.
7. Чтобы люди Вашего круга в свободное время увлекались тем же, чем Вы.
8. Получать материальное вознаграждение за общественную деятельность.
9. Чтобы облик Вашего жилища постоянно изменялся.
10. Получить высшее образование или поступить в аспирантуру; или получить ученую степень.
11. Чтобы Ваша семья обладала очень высоким уровнем материального благосостояния.
12. Избегать конформизма в своих общественно-политических взглядах.

13. В своем увлечении быстро достигать намеченных целей.

14. Учиться, чтобы «не затеряться в толпе».

15. Иметь приятельские отношения с коллегами по работе.

16. Состоять членом какого-либо клуба по интересам.

17. Развивать свои организаторские способности, занимаясь общественной деятельностью.

18. Вместе с семьей посещать театры, художественные выставки, концерты.

19. Чтобы Ваше увлечение подчеркивало Вашу индивидуальность.

20. Чтобы уровень образования помог бы Вам укрепить свое материальное положение.

21. Как оценивают Вашу работу другие люди.

22. Общаться с разными людьми, активно участвуя в общественной деятельности.

23. Учиться, чтобы «не зарывать свой талант в землю».

24. Чтобы Ваши дети опережали в своем развитии сверстников.

25. В свободное время создавать нечто новое, ранее не существовавшее.

26. Чтобы Ваша профессия подчеркивала Вашу индивидуальность.

27. Чтобы не отстать от времени, интересоваться общественно-политической жизнью.

28. Чтобы уровень Вашей образованности позволял Вам чувствовать себя уверенно в общении с самыми разными людьми.

29. Сохранять полную свободу и независимость от членов Вашей семьи.

30. Чтобы Ваше увлечение помогало Вам укрепить свое материальное положение.

31. Быть рационализатором, новатором.

32. Добиваться конкретных целей, занимаясь общественной деятельностью.

33. Учиться, чтобы узнавать что-то новое в изучаемой области знаний.

34. Быть лидером в Вашей семье.

35. Знать свои способности в сфере Вашего хобби.

36. Чтобы на работе можно было бы приобретать различные дефицитные товары.

37. Применять свои собственные методы в общественной деятельности.

38. Чтобы семейная жизнь исправила некоторые недостатки Вашей натуры.

39. Полностью сосредоточиться на своем занятии, проводя свободное время за хобби.

40. Быть полезным для общества.

41. Постоянно повышать свою профессиональную квалификацию.

42. Чтобы лидером в Вашей семье был какой-либо другой ее член, кроме Вас.

43. Получать удовольствие не от результатов Вашей работы, а от ее процесса.

44. Знать, какого уровня образования можно достичь с Вашими способностями.

45. Занимать такое место в обществе, которое укрепило бы Ваше материальное положение.

46. Тщательно планировать свою семейную жизнь.

47. Чтобы во время работы сослуживцы постоянно были рядом.

48. Чтобы жизнь нашего общества постоянно изменялась.

49. Иметь супругу (супруга) из семьи высокого социального положения.

50. Чтобы уровень Вашего образования помог бы Вам занять желаемую должность.

51. Иметь собственные политические убеждения.

52. Перед началом работы четко ее планировать.

53. Постоянно интересоваться новыми методами обучения и воспитания детей в семье.

54. Увлекаясь чем-то в свободное время, общаться с людьми, увлекающимися тем же.

55. Повышать уровень своего образования, чтобы внести вклад в изучаемую дисциплину.

56. Занимаясь общественной деятельностью, учиться убеждать людей в своей точке зрения.

57. Чтобы Ваша работа была не хуже, чем у других.

58. Чтобы Ваш супруг (супруга) получал(а) высокую зарплату.

59. Чтобы Ваше образование давало возможность для получения дополнительных материальных благ (гонорары, приобретение на льготных условиях дефицитных товаров, путевок и т.п.).

60. Участвуя в общественной жизни, взаимодействовать с опытными людьми.

61. Чтобы Ваша работа не противоречила Вашим жизненным принципам.

62. В супружестве быть всегда абсолютно верным.

63. В своем увлечении создавать необходимые в жизни вещи (одежду, мебель и т.п.).

64. Повышать уровень своего образования, чтобы быть в кругу умных и интересных людей.

65. Чтобы Ваши общественно-политические взгляды совпадали с мнением Ваших авторитетов.

66. Иметь высокооплачиваемую работу.

67. В семейной жизни опираться лишь на собственные взгляды, даже если они противоречат общественному мнению.

68. Достигать поставленной цели в своей общественной деятельности.

69. Приспособиться к характеру Вашего супруга (супруги), чтобы избежать семейных конфликтов.

70. Тратить время на изучение новых веяний в Вашей профессиональной сфере.

71. Чтобы увлечение занимало большую часть Вашего свободного времени.

72. Вносить различные усовершенствования в сферу Вашего хобби.

73. Чтобы уровень Вашего образования соответствовал уровню образования человека, мнение которого Вы цените.

74. Завоевать уважение людей благодаря своему увлечению.

75. Выбрать редкую, уникальную специальность для обучения, чтобы лучше проявить свою индивидуальность.

76. Занимаясь на досуге любимым делом, детально продумывать свои действия.

77. Чтобы Ваши взгляды на жизнь проявлялись в Вашем увлечении.

78. Учиться, получая при этом удовольствие.

79. Чтобы приемы Вашей работы изменялись.

80. Чтобы круг Ваших увлечений постоянно расширялся.